

OOSTVLAAMSE ZANTEN

algemeen tweemaandelijks tijdschrift
voor volkskunde

LI - 1976 - 3

UITGAVEN VAN DE BOND

Verkrijgbaar op het sekretariaat, Oscar de Gruyterstraat 42, B 9000 Gent en op de bibliotheek : Kraanlei 63, B 9000 Gent.

1. **Oostvlaamse Zanten**, nog voorradig tot zolang de voorraad strekt : 15e, 19e jg., 21e tot en met 31e jg., 33e tot en met 47e jg., tegen 200 F per jaargang. Losse nummers ook van de jgg. 1-19 zijn nog beschikbaar tegen 65 F per nummer. **Jaarboek 1945 (jg. 20) van de Bond der Oostvlaamse Folkloristen** : 159 F (leden 106 F). Inhoudstafel op Oostvlaamse Zanten Jg. I - Jg. XXV, door F. VAN ES : 55 F (leden 42 F). **Idem II (Jg. XXVI - Jg. XXXV)**, door F. VAN ES : 45 F (leden 35 F).
2. **Geïllustreerd Feestnummer (lustrumnr.)**. Prijs : 30 F (leden 23 F) + 10 F porti.
3. **Survivances du Passé**, door A. MARINUS (8 p.). Prijs : 15 F (leden 10 F) + 8 F porti.
4. **Zur Entwicklungsgeschichte des Bauernhauses mit durchgezapften Ankerbalken**, door J. SCHEPERS (10 p.). Prijs : 15 F (leden 10 F) + 8 F porti.
5. **Osschaart** door F. VAN ES (overdruk 1945), 28 blz. Prijs 40 F (leden 25 F) + 8 F porti.
6. **2e Lustrumnummer 1930-1935**. Prijs : 40 F (leden 25 F) + 10 F porti.
7. **Dit is die Excellente Kronyke van de Brahmisten**, (over het teerlingspel) door Emile ANDELHOF. Prijs : 50 F (leden 38 F) + 10 F porti.
8. **Het ontstaan van de Julius-Caesarfeesten te Velzeke-Ruddershove**, door J. en M. JANSSENS-BUYSE. 1940, 10 p., 1 lied. Prijs : 15 F (leden 10 F) + 8 F porti.
9. **Het Curieus en Vermakelijk Namenboek**, door Em. ANDELHOF. Prijs : 40 F (leden 25 F) + 10 F porti.
10. **Folklore en Onderwijs**, door L. HOSTE. Prijs : 15 F (leden 10 F) + 8 F porti.
11. **August Hendrickx, Vlaams Toneelschrijver herdacht met Bloemlezing uit zijn werken**, door Fr. DE COSTER. Prijs : 40 F (leden 25 F) + 8 F porti.
12. **Pastoor Constant Duvillers, Folklorist en folkloristische Figuur**, door F. VAN ES. Prijs : 40 F (leden 25 F) + 8 F porti.
13. **De uitkomsten van het Sagenonderzoek**, door † Prof. Dr. P. DE KEYSER (1935; 10 p.). Prijs : 20 F (leden 16 F) + 8 F porti.
14. **Sagen uit Noord-Oost-Vlaanderen**, door Dr. G. DE MEYER. Prijs : 40 F (leden 25 F) + 10 F porti.
15. **Een Teerlingspel in Gent**, door I. od. LIEVEVROUW-COOPMAN. Prijs : 30 F (leden 22 F) + 8 F porti.
16. **Spelen mijner Jeugd**, door L. LIEVEVROUW. Prijs : 80 F (leden 60 F) + 10 F porti.
17. **Het bier in de Nederlandsche Folklore**, door † D. J. VAN DER VEN (1935; 15 p. + 2 ill.). Prijs : 30 F (leden 24 F) + 8 F porti.
18. **Kantwerkstersclub St.-Katelijne - Kursus Stropkant, 1e Leerjaar** : 200 F + 7 F porti.
19. **Doods-, Begrafenis- en Rouwgebruiken in het Arrondissement Dendermonde**, door J. PIETERS. Prijs : 150 F (leden 110 F) + 10 F porti.
20. **Het Volksleven te Wieze. 1900-1950**, door J. VAN HAVER. Prijs 150 F (leden 110 F) + 10 F porti.
21. **Inventaris der Apothekerspotten opgesteld in de « Apotheek uit de XVIIIe Eeuw (Museum v. Volkskunde Gent) »** door L. J. VANDEWIELE, 1951, 12 blz., 4 ill. Prijs : 40 F (leden 30 F) + 6 F porti.
22. **Ndl. Volksk. Bibliografie. Deel VII Oostvlaamse Zanten (1926-1960)**, door R. VAN DER LINDEN (Antwerpen 1968; XXX, 341 p. Prijs : 300 F (leden 240 F) + 15 F porti.
23. **De folklore van de Hop in Vlaams-België, vroeger en nu**, door Cl. VANHOUCKE. Prijs : 200 F (leden 150 F) + 15 F porti.
24. **Het Sterrelied in het Gebied van Dender en Schelde**, door J. DE VUYST, 1968. 175 blz., 189 liederen en 50 mel., (mit einer deutschen Zusammenfassung). Prijs : 250 F (leden 180 F) + 15 F porti.
25. **Ernest Van den Driessche. Schilder van ons Volksleven**, door R. VAN DER LINDEN, 1968, 32 blz. (op kunstdrukpapier), avec un résumé en français. 2e druk. Prijs : 75 F (leden 55 F) + 10 F porti.
26. **Catalogus Tentoonstelling 125 jaar Gentse Feesten, juli-augustus 1968**, 44 blz. Prijs : 50 F (leden 40 F) + 10 F porti.
27. **Kinderzang uit Zwijnaarde**, door Dr. L. GELBER. Prijs : 70 F (leden 50 F) + 8 F porti.
28. **Lodewijk Lievevrouw herdacht** door F. DE COSTER. 1952, 12 blz., 1 ill. Prijs : 40 F (leden 30 F) + 8 F porti.
29. **De Vinkensport in Vlaanderen (avec un résumé en français)**. 1969, 165 blz., 42 ill. 3 tek., door M. BROECKHOVE. (Nr. X van de uitgaven van het Alfons De Cockfonds). Prijs : 300 F (leden 200 F) + 15 F porti.
30. **Van het cijskiesrecht naar het algemeen meervoudig stemrecht (mit einer deutschen Zusammenfassung)** door Albert BRACKE. 1970, 52 blz., 11 ill. (Nr. 31 van de Uitgaven van de Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen). Prijs : 100 F (leden 80 F) + 8 F porti.
31. **Bibliografie Renaat van der Linden**. door R. BERCKMOES, 1971. Prijs : 40 F (leden 30 F) + 8 F porti.

OOSTVLAAMSE ZANTEN

TWEEMAANDELIJKS ALGEMEEN TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSKUNDE

ORGAAN V.D. KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

van de dienst voor volkskundige enquêtes in Vlaanderen
en van het internationaal studiekomitee voor omgegansreuzen

Redactie : Lic. Renaat van der Linden, Godveerdegemstraat 15, B 9620 Zottegem

Redactieleden : Maurits Broeckhove, Lic. Marcel Daem, Dr. René Haeseryn.

Ruil en Recensiedienst : Dr. R. Haeseryn, Bibliotheek, Kraanlei 63, B 9000 Gent.

Alle stortingen op postrek. nr. 000-0096946-43, Bond Oostvlaamse Volkskundigen, Gent

INHOUD

Prijs : 65 F

G. De Keersmaeker. — Van stoeltjeszetsters en kerkstoelen	86
Cl. V. Trefois. — Herinneringen aan de begintijd en... de volkskunde-atlas	93
BIBLIOGRAFIE	120

BOEKBESPREKING

Drie kunstboeken over heiligen en bidprentjes :

- **Jan Bauwens & Prof. em. dr. K.C. Peeters,** Het Œuvre van L.J. Fruijtiers
en een Jaar met Sanctjes van L.J. Fruijtiers
- **Karel Van den Bergh,** Bidprentjes in de Zuidelijke Nederlanden
- **J.A.J.M. Verspaandonck,** Het Hemels Getijdenboek. — **R. van der Linden** 118

VOLKSKUNDIGE ENQUETES IN VLAANDEREN

- G. Simons & R. van der Linden.** — Allerheiligen in ons land. — Volksdevotie
in Nederzwalm, Geraardsbergen, Dendermonde, Diest, Lochristi en
Blaton (vervolg en slot) 99

**Oostvlaamse Zanten wordt uitgegeven met de steun van v.z.w.
Noordstarfonds, Gent en het Stadsbestuur van Gent**

VAN STOELTJESZETTERS EN KERKSTOELEN

Het is één van de eigenaardigheden van de volksmens niet te onderscheiden en te veralgemenen. Het "distinguere frequenter" is hem vreemd, en het "ab uno disce omnes" dagelijkse gewoonte (1).

Zo zijn niet alle vrome oude juffrouwen "lelijke kwezels". Hoeveel onder hen verdienen onze achting, ja onze hulde, voor hun voorname levenswandel, hun warme menslievendheid, hun onbaatzuchtige toewijding aan parochie- en kerkwerk.

Wat hier volgt wil dan ook niet een levensecht portret van hen zijn, maar alleen de weergave van de wijze waarop in vroegere jaren de volksmens, vereenvoudigd en veralgemeend, meestal deze eerbiedwaardige dames heeft gezien.

Hetzelfde geldt voor zovele priester-huishoudsters en parochiale stoeltjeszetters die hier eveneens aan de beurt komen. Hun eenvoud, eerlijkheid en onbegrensde toewijding in hun nederige bediening zullen nooit genoeg worden geprezen.

Pastors en koster nemen in het volksleven een aanzienlijke plaats in. Ontelbaar zijn de volksvertelsels waarvan zij de held, zo niet het kind van de rekening uitmaken. De pastoor, zo leren zij, drinkt wijn, soms meer dan behoort, maar hij is ook de raadsman die vaak op eigenaardige volkse wijze in predikstoel of elders zijn wijsheid aan de man brengt. De koster zingt, somtijds rare dingen, maar laat zich ook meer dan eens bij de neus leiden of neemt zelf anderen, bij voorkeur de kwezeltjes en begijntjes, in 't ootje. Er zouden over de pastoor en de koster in het Vlaamse volksleven lijvige en ... vermakelijke monografiën te schrijven zijn. Naast hen beweegt zich, in diezelfde binnenkerkelijke wereld nog meer dan een pittoreske figuur.

Duizenden volksmensen hebben als misdienaars — kreooltjes zegde vader zaliger, schetenvangers noemden wij hen met minder respect toen wij kinderen waren — een deel van hun jeugd op de altaartreden gesleten en daarop en daarrond alle mogelijke fratsen uitgehaald. Zij "zaten" aan de "pullekens" (2), plaagden koster en kwezels, vochten met wjwaterkwispel en wierookvat, klommen op het klokzeel, zochten uilen op de toren; wat al kwâperten deden zij niet binnen en boven een openbaar gebouw als een kerk.

(1) *distinguere frequenter* : herhaaldelijk onderscheid maken.
ab uno disce omnes : leer door één persoon hen allemaal kennen.
De dialektwoorden stammen uit de streek van Sleidinge en uit Gent.

(2) De kannetjes met water en wijn voor de mis.

Wij vernoemden de kwezels — steenkwezels, boskwezels, katoenen kwezels, er zijn er van soorten — kerkgaande oude jongedochters, verstart in hun traditionele devotiepraktijken, de pastoor hinderlijk achternalopend, spiedende achter de gordijntjes, kwaadsprekend — van het jonge volk 't meest — in 't diepste van hun oud jongedochtershart treurend om de zo lang verwachte en ach, nooit gekomen Jan-van-pas. Van hen kan de volksmond geen goed zeggen. Zij zijn het onkruid, het vergif, de pest van de parochie.

De suisse zal het ook meer dan eens moeten ontgelden. Hij moet al eens kordaat optreden, vooral achteraan in de kerk, waar het rumoerige element bijeengetroeft zit : de jongemannen, die meer naar het vrouwvolk kijken dan naar het altaar; de duivenmelkers, voor wie mis en preek altijd te lang duren; de sjiekers en pruimers voor wie nog steeds in menige kerk op de lijkdeur geblokletterd staat *Verboden te spuwen, uit eerbied voor Gods huis*. Arme "pijkenheer" die onder deze volksgenoten moet orde houden! Wee hem, als in een bepaald geval de zenuwen hem in de steek laten! Dan brengt het ene woord het andere bij, het gaat er al luider om luider, straks zit het er bovenarms op! Maar zelfs het kleine grut blijft niet lang onder de indruk van zijn pijk en van de zilveren letters *Eerbied in Gods huis* op zijn schouderriem. Het steekt de tong achter zijn rug uit en haakt papieren ventjes aan zijn jaspanden.

Ik laat de huishoudster van meneer pastoor terzij. Zij behoort niet tot het kerkpersoneel in de strikte zin. Maar welk een rol speelt zij niet in het leven van de pastoor en van de parochie! Natuurlijk is zij "baas" op de pastorie. De vredelievende en berustende pastoor zal dan niet zonder een greintje ironie, liefst in haar bijzijn vertellen: *Ziet ge, in 't begin was dat zó : toen sprak ze van de kiekens van meneer de pastoor; daarna ging het over 'ons' kiekens; maar nu, nu is 't alleen nog over 'mijn' kiekens dat ze spreekt*. Als het daar maar bij bleef. Maar meer dan eens oefent ze haar heerschappij uit tot in de kerk. Zekere dag vóór de hoogdag, zo wordt verteld, zaten de mensen vruchteloos aan de biechtstoel van meneer de pastoor te wachten. Was hij vergeten dat het biecht-dag was? Was hij onverwacht bij een zieke geroepen? Al een paar keer waren zij aan de pastorie gaan bellen om te zien of meneer de pastoor nog niet kwam. Toen trok Eulalie zelf naar de kerk, stiet de lijkdeur open en riep met haar trompetstem dat de ruiten rammelden: *Mensen, gaat naar huis. Wij horen geen biecht vandaag!* Ah, die goede oude pastoorsmeiden. Wat hebben zij al niet op hun kerfstok staan en hoe dikwijls heeft het volk zich in spreuken en vertelsels over hen vrolijk gemaakt, of op hen "gekardjachend"(3). De volkskundige die hen tot voorwerp van zijn

(3) Gesakkerd.

studie neemt, mag gerust zijn : het zal hem aan stof niet ontbreken en het sukses is hem bij voorbaat verzekerd.

*
**

Maar ik had het nu liever over hun zuster in het geestelijk huishouden, over juffrouw de stoeltjeszetster.

Haar werk in de kerk kan eenvoudig lijken : de vloer keren, de stoelen afstoffen en op rijen zetten, het stoelgeld inzamelen, kaarsen en ex-voto's bestellen, de verloren voorwerpen : handschoenen, paternosters, paraplu's in ontvangst nemen en bewaren. Maar wat een geheugen, wat een takt, wat een zorg en attentie vereist haar bedrijf ! Wee haar, indien zij een stoeltjescent aan een "abonné" durft te vragen; driemaal wee indien zij juffrouw Angèle's "eigen stoel" niet op zijn vaste steen heeft gezet !

Juffrouw Mellemans heeft noch min noch meer een ticket genomen en is naar Gent gespoord. Zij zal aan de Bisschop eens gaan vertellen wat er op de parochie allemaal omgaat. Dat is nu al drie zondagen achtereen dat haar stoel, die sedert zoveel jaren de vijfde in de voorste rij staat, moedwillig, ja moedwillig, naar de derde rij werd versast(4). En meneer de pastoor dit, en meneer de pastoor dat. *Maar 't is gedaan*. Zij gaat op de parochie naar de kerk niet meer. Ze zal een parochie verder gaan, al is het meer dan een halfuur ver ! En haar stoel haalt ze morgen weer naar huis. En hij moet voor niets meer bij haar komen aanbellen, meneer de pastoor, voor Sint-Pieterspenning niet en voor niks nie'meer.

En de sekretaris van Monseigneur, die het onweer van het verbolgen vrouwmens moet opvangen, wacht geduldig een half uur, drie kwartiers, tot de wolk is afgedreven en de vlag is uitgedrest(5).

— *Maar Juffrouw toch*, waagt hij eindelijk. *Ik ken meneer pastoor. Hij is de braafste man van de wereld. Hij heeft nooit een vlieg kwaad gedaan; ge gaat toch niet zeggen dat meneer pastoor om u te tergen, uw stoel van zijn plaats heeft gezet !*

— *Dat zeg ik niet*, schreeuwde zij, *'t is zijn meissen, 't is zij die bij ons de stoelen zet en die niet kan verdragen dat ik daar vanvoren zit. Zij heeft mij nooit kunnen verdragen, van de eerste dag niet ! Maar meneer de pastoor weet het. Hij weet dat ze mijn stoel altijd naar achter schuift en hij wil niet tussenkomen ! . . .*

Er zijn stoeltjeszetsters én stoeltjeszetsters. Eén trek hebben zij gemeen dat hun naam onveranderlijk op ie eindigt : Eulalie, Eufrazie, Elodie, Romanie en noem maar op. Ik heb maar één uitzondering gekend en 't was

(4) Verschoven.

(5) Uitgevallen.

dan nog met een achtervoegsel bij : Marie-ken ! Voor de rest verschillen ze van parochie tot parochie.

Er zijn bazige stoeltjeszetsters. Ge gaat door de rij en uw mouw blijft per ongeluk aan een stoel haperen. Wat wilt ge, *schone jongens — schone meiskens zijn haperachtig*. De stoel verschuift een centimeter. Geen twee seconden nadien of Eulalie staat er al bij. Ze heft de stoel in de hoogte, plakt hem met een smak weer in de rij en kijkt u met twee bliksemende ogen aan : *Hebt ge 't verstaan, stuk compliment ?*

Bij haar moet ge met uw frank in de hand gereed zitten tegen dat ze voorbijkomt. Maar er zijn altijd slechte karakters. Dat zijn diegenen die kwansuis per malheur geen frank op zak hebben, slechts een briefken van vijftig kunnen geven en met het onschuldigste gezicht vragen om te wisselen. Ze sakkert tussen haar valse tanden, haar vingers scharrelen in haar tas en doen het nikkel rinkelen :

— *Wat heeft uw moeder u geleerd als ge klein waart ? Kunt ge gene frank meebrengen als ge naar de kerk komt ? Daar !*

Er zijn schraperige. In Sint-Quinten kunt ge niet binnenkomen of Sidonie heeft u al bemerkt. Ge doet drie stappen vooruit. Ge legt uw hand op een stoel, ge wilt gaan knielen en, wie staat daar naast u, Sidonie, de alomtegenwoordige Sidonie, met haar hand gereed onder uw neus. Of ge hebt een kaarsje meegebracht en aangestoken, waarvan zij alleen het recht van verkoop heeft; zij staat al te wachten tot ge voort zijt en de kerkdeur achter u is dichtgevallen om met haar beenderige vingers uw kaars te snuiten.

Als ge trouwt in de kerk, als ge, gelukkige vader, uw spruit ten doop brengt, als uw vrouw haar kerkgang⁽⁶⁾ doet, reken er op, Sidonie staat aan het portaal als ge vertrekt. Met een berekende reverentie houdt zij voor u de kerkdeur open, wenst u met haar flemerigste stem proficiat en ontvangt onderdanig, maar niet zonder ostentatief in haar hand te zien, het geldstuk dat haar wordt toegereikt. Haar hand staat naar 't krijgen lijk de klep van uw klak naar de regen; zij heeft de vorm van een kroes aangenomen, een smalle diepe kroes aan een lange magere steel.

Maar niet altijd, het dient tot hun eer gezegd, zijn zij schraperig voor zichzelf. Er zijn er die het echt en alleen voor de kerk zijn. Zo was Pelagie op Sint-Katharina. Toen op zekere dag een geërgerde parochiaan bij meneer pastoor zijn beklag kwam doen " dat da' toch geen doening was van zijn stoeltjeszetster : *ge zit nog niet neer, of zij is daar al om hare frank !*, antwoordde de oude man zeer nadrukkelijk *Zij is zij een zeer goeie stoeltjeszetster, zij doe' zij da' zeer goed. . .*

(6) Offergang naar de kerk na bevalling.

Er zijn ook kokette, ja kokette stoeltjeszetsters. Te oud om nog te trouwen en te jong om al verdord te zijn. Zo was Marietje er een in onze zalige kindertijd. Zij droeg het onvermijdelijke zwarte mutsje boven haar blozend gezicht, maar met een reuzelende bos glinsterende belletjes(7) er bovenop, en op haar zwarte kleed een zwart satijnen schortje met paarse frulletjes(8). Terwijl zij wiegelend door de rijen laveerde, stieten de jongens mekaar in de zij en trokken waar zij voorbijvoer de binders van haar schort los.

Maar er zitten, goddank, ook nog heel wat vrome vrouwtjes in het stoeltjeszetstersbedrijf. Oudere meestal, die de kaarsjes bij de beelden verzorgen, dreutelen van het ene beeld naar het andere, een kaarsje opsteken hier, een uitdoven daar, maar terzelfdertijd voor ieder beeld een kruis slaan en een minuut roerloos blijven knielen. Laat hun devotie een beetje sentimenteel zijn — de grotere misdienaars zeggen dan: *Ze zit weer te vrijen met den Heiligen Antonius!* — dikwijls is het eenvoudig gemeend en echt aandoenlijk. Welke Gentenaar heeft Juffrouw Elodie, de stoeltjeszetster van Sint-Jakobs niet gekend? Van in haar jeugd verbeelde zij in de half-oogst-processie de Heilige Veronica met de zweetdoek. *Ziet eens wat schoon haar*, zegden de toeschouwers, toen zij voorbijkwam. En het wás schoon haar: zwart en lang dat in brede golven over de plooiën van haar bruin-en-groene tuniek tot in de vouwen van haar benen neerviel. Heel haar leven is zij Veronica in de processie geweest, tweeënzestig jaar lang, tot zij niet meer kon. Dat was een belofte die zij in haar jongde(9) gedaan had. Het was haar jaarlijkse boetetocht tot bekering van haar zondige stadsgenoten.

*
**

Toen wij nog kwâjongens waren, was een stoeltjescent een half fortuin in onze kinderhand. Een stoeltjescent betekende voor ons twee munten- of vier vlienderbollen, twee suikerhuizekens, vier drupneuzen(10), een schel korst of twee pakjes zuur. Met een stoeltjescent ging een hemel van zoetigheid voor onze kindermond open.

Hoe dikwijls hebben wij gestreden tegen de bekoring achteraan in de kerk te blijven rechtstaan en onze cent in onze zak te houden! Wat waren wij afgunstig van de kinderen van de parochieschool, die, de jongens in de linker-, de meisjes in de rechterbeuk, op de bankjes mochten zitten en niet moesten betalen.

Dat voorrecht deelden zij met de armen, die op zitbanken langs de

(7) Klokvormige versieringen op muts.

(8) Prul, lintje of strikje.

(9) Jeugd.

(10) Roze suikergoed in vorm van kleine harlekijnshoedjes.

wand gratis mochten plaats nemen. Geen oude kerk of zij bezit nog deze banken, zware, van glimmend eikenhout in de wandbeschotten ingewerkt.

Ook nog met de heren van de kerkraad die hun eigen kostbaar besneden bank hadden, en nog hebben, hetzij achteraan in kerk, links of rechts van de lijkdeur; hetzij vooraan aan de eerste pilaar; zij die met de schaal rondgaan onder de hoogmis, en voor iedere halve cent — als het geen broeksknoop is — buigen en beleefd *dank u of God zal 't u lonen* zeggen.

— *Wat zegt die daar?* vroeg een Waal die op een zondag ten onzent in de hoogmis was gesukkeld: *Qu'est-ce qu'il dit? Dans l'q...?*

De betalende stoelen staan in de middenbeuk en, voor zover de kinderbanken er nog plaats overlaten, ook in de zijbeuken. Aan de epistelkant — zo ten minste is het nog op de buiten, want in de stad kijkt men daar niet meer naar — tot achteraan op de hele breedte van de middenbeuk is het de plaats voor het mansvolk. Aan de evangeliezijde, van de eerste rij tot de achterste kolom, is het voor het vrouwelijk element.

Er zijn abonnees die per maand betalen. 't Is gemakkelijk, ge wordt onder uw gebed niet lastig gevallen en 't valt bovendien nog voordelig uit.

En er zijn de "eigen stoelen". Wat al miserie hebben zij menige pastoor niet berokkend! Hun voorname bezitters betaalden per jaar en er diende een vet staangeld voor betaald, want het was een luxe! Maar welke ingezetene van enig aanzien zou daarop gesproken hebben? Daarbij verwierf hij een vaste "zate"⁽¹¹⁾ in de kerk en vroeg of laat komen, hij of zij was altijd zeker van de stoel. Wie zou het gewaagd hebben op die stoel te gaan zitten, ook als de mis al begonnen was en geen plaats meer vrij was. Hij vloog er met klieken en klakken af.

Aan de "eigen stoel" kondt ge de standing van de kristelijke burger meten. Er waren er van alle slag: eenvoudige, zonder versiering, zwart beschilderde of gele van kerzelarenhout, met een glad rieten zitvlak; en monumentale in eik, mahonie of simili-ceder, met rode of groene fluwelen zit- en armkussens bekleed; eiken met gotische venstertraceringen en pinakels, mahonie- of cederhouten in Louis-Philippestijl met een weelde van voluten en bladerkrullen rond een triomfantelijk oprijzend middenkruis, soms met de naam op een koperen plaatje.

Helaas, voor de volkskundige althans, zij verdwijnen vlug of zijn verdwenen onder de democratische en liturgische gelijkheidsdrang van deze tijd. Het zal niet lang meer duren, op vele plaatsen is het reeds zo ver, of meneer de burgemeester en madam van de notaris zullen zich

(11) Plaats.

met een vulgaire eenheidsstoel moeten tevreden stellen. Een vulgaire stoel? Neen, dat waren zij vroeger: wilgenhouten, met een grauw strooien zitvlak, zwart uitgeslagen en scheefgetrokken van de verhandeling en van de vochtigheid. Nu vechten ze voor die oude knielstoelen, slaan er het armbankje af en maken er "authentieke" Vlaamse boerenstoelen van; de lage zitstoeltjes worden met goud betaald om in de rustieke woonkamer voor hardstoeltjes te dienen. Onze voorouders hadden nog het typische smalle bidstoeltje gekend met het dubbele strooien zitvlak, een lager vlak om op te knielen, een hoger opklapbaar om op te zitten.

Maar nu! Zie hoe de stoelen in kerken van vandaag in het gelid te pronken staan! Mooie, gele schijnbaar kerzelaars exemplaren, recht als paarskaarsen, glanzend van nieuwhed en "properteit", met een bruin simillederen zitkussen waar ge met uw kniebollen of uw achterwerk behaaglijk in wegzinkt; met een kwasi zilveren haakje voor uw handtasje, juffrouw, en een gleufje voor het misboekje van de week. Het is een genot 's zondags naar de mis te gaan — als de pastoor niet te lang preekt — met zulke voorname en comfortabele kerkstoelen! We spreken dan nog niet van de parochiekerken waar een progressieve pastoor of "medepastoor" het zover heeft gebracht de knielstoelen buiten te walsen.

Het Museum voor Volkskunde te Gent begon oude kerkstoelen te verzamelen. Een uitstekende gedachte en net nog op tijd. Lezer, hebt gij soms nog een karakteristieke "eigen stoel" op zolder staan, breng hem naar het Alijnshospies. In uw parochiekerk mag hij toch niet meer binnen, maar daar, in de kapel van het gesticht is hij welkom, vindt er zijn plaats onder de eigenaardige, soms luxueuze en stijlvolle bidstoelen die haar stilaan vullen en hij zal met de andere blijven getuigen voor een van de zeer typische facetten van het burgerlijk leven in de negentiende eeuw.

De oude kerkstoeltjes en de zo schilderachtige *eigen stoelen* verdwijnen. Ook de stoeltjeszetsters beginnen, onder de druk van de moderne tijd, in aantal te verminderen. In sommige parochiekerken is er geen stoeltjeszetster meer. Aan het portaal van de kerk staat een grove offerblok met het uitdagende uitsteekberd "Stoelgeld — 1 F. — niet vergeten a.u.b."

Was ik nog de kwâjongen van zestig jaar terug, ik zou het, geloof ik, meer dan eens "vergeten" mijn cent, mijn kostbaar frankske, daarin te laten wegglijden. Maar de rakker van heden is niet meer dezelfde als die van toen. Hij kent geen benepenheid meer en welstand brengt zelf-respekt mee. Hij acht het wellicht beneden zijn waardigheid voor een suikerbol zijn stoeltjescent in zijn broekzak te laten steken.

Georges DE KEERSMAEKER

HERINNERINGEN AAN DE BEGINTIJD EN ... DE VOLKSKUNDE-ATLAS

Het is niet zonder weemoed dat wij in gedachten teruggaan tot het ijverig van wal steken van de "Bond der Oostvlaamsche Folkloristen". Ruim vijftig jaar geleden hadden discipelen van grootmeester Alfons de Cock het plan opgevat in brede kring besef en genegenheid bij te brengen voor datgene wat in deze antitraditionele tijden nog als een naklank uit de diepten der bronnen van het verleden met de hedendaagse volkse geplogenheden verbonden was.

De totstandkoming van de vereniging was een gelukkig toeval. Aanstonds mochten de durvers zich verheugen in een groeiend aantal belangstellenden. Wij hoeven hier geen overzicht te geven omtrent het wegwijs voorbereiden van deze niet lichte taak, noch te herhalen hetgeen Renaat van der Linden over de historiek van de Bond in "Nederlandse Bibliografie" zo raak heeft geschetst(1). Maar we dienen volledigheidshalve iets te zeggen over de wisselende gevoelens en gedachten die het beperken van de in 't vooruitzicht gestelde inventarisatie van een veelomvattend feitenmateriaal in onze provincie ten gevolge heeft gehad. Veldarbeid werd in de praktijk uiterst zelden toegepast.

*
**

Het ging er dus om de veronachtzaamde aloude volksuitingen van eigen bodem en traditie op te sporen en bijeen te garen als een waardevol bezit. Dat is overtuigend kunnen geschieden dank zij een tentoonstelling, de allereerste die in 1927 te Gent werd aangekondigd. Het was niet de vraag of men sukses kon verwachten. Ingelicht door pers en uitzendingen van de radio werd het publiek bewust gemaakt van wat het vreemde woord "folklore" te betekenen had. Met een wel beraamde propaganda als richtsnoer wist men de verzamelaars van vroegere huishoudelijke voorwerpen te bewegen ons deze te willen schenken, desgevallend in bruikleen af te staan. Het gemeentebestuur had de vrij gekomen kerk der Geschoeide Karmelieten ter beschikking gesteld.

(1) Lic. R. van der Linden: *Oostvlaamse Zanten* (1926-1960), reeks "Nederlandse Volkskundige Bibliografie", deel VII, 1968, V-XXIII.

Er heeft vrees bestaan, dat de tentoonstelling niet plaats ging hebben. De verzamelaars van zeldzaam geworden curiosa bleken te aarzelen. Weken gingen in koele onverschilligheid voorbij. De "herauten uit Dezenstijd", kregen het gevoel in opspraak te komen. Aan humoristische gezegden en feiten ontbrak het niet(2). Men denke hier bijvoorbeeld aan het allereerste geschenk... Een onbekende had aan de portier een ouderwets pistool afgegeven: '*Is veur de folklore, meniere*'. En weg was hij. Of dat nu werkelijk bedoeld was als een venijnige grap heeft geen van de organisatoren kunnen bewijzen. Alleen de historische uitspraak werd in de herinnering gebracht: "Tout est perdu, sauf l'honneur..."

De humoristische anekdoten hadden ook voordelen. Met een gevoel van hoop en vertrouwen op wat komen zou, ontstond een reactie en een streven naar verhoging van de propaganda. Om kort te gaan: contacten met verzamelaars van rariteiten bracht mede, dat de schenkingen en geleende voorwerpen dra gevolgd werden door vele andere(3). Doch hiermede was de taak nog niet ten einde.

Het blijft nog steeds een wonder hoe uit zo'n eenvoudig begin een echt museum is kunnen ontstaan. Na wekenlange voorbereidingsdrukte was men tot het besef gekomen dat de museumstukken ondanks hun merkwaardige verscheidenheid niet de gewenste indruk op de bezoekers gingen maken. De hoge gotische ruimte was té ijl, muf en ongezellig. Het ontbrak aan middelen om de voorwerpen aantrekkelijker ter bezichtiging te stellen, meer reliëf en kleur te geven. De leuze was: geen opeenhoping van dingen zonder betrekking tot elkaar. Eerst toen viel de aandacht op stemmige interieurs en een passende, aanvullende decoratie. Er ontbrak alles om de beoogde sfeer te realiseren.

Louter toeval bracht ons op de idee in het stedelijk reservemagazijn te gaan snuffelen. Dat viel wel aardig mee. In een vergeethoek ontdekte men de levensgrote poppengestalten die tijdens de wereldtentoonstelling van 1913 in het paviljoen der stad Gent, het Prinsenhof, in een soort tableau-vivant het plechtig begroeten van de pas geboren Karel V hadden uitgebeeld. Nog zien we de rijk gestoffeerde kamer met in midden de keizerlijke wieg, omringd door Filips de Schone en Johanna vol moederlijke trots naast tante Margareta. Elegant geklede hofdames en stoere ridders stonden op eerbiedige afstand de toekomstige vader der Stroppendragers met vleiende ogen te bewonderen. Maar al deze adellijke per-

(2) Sommige geleerde spotvogels betitelden de folklore als "une science aimable..." Voor de gewone mens waren de folkloristen verwoede verzamelaars van ouderwetsse prullen, mastellen en slaapmutsen uit grootmoeders tijd.

(3) Vaak niet zonder zeker wantrouwen. Toen hadden de allersimpelste dingen in het oog van sommige bezitters ineens een geldelijke of "antieke" waarde gekregen, zoals nu overigens.

sonnages waren poedelnaakt uitgekleeft en gipsen poppen geworden. Gewillig lieten ze zich naar het museumlokaal overbrengen voor een democratische functie. Het was de noodzaak die hen aan het werk stelde als herbergier, brouwersgast, bakker, klompenmaker, vaandrig in dienst van de "Fonteynisten" en ceremoniemeester van de Sint-Jorisgilde. De dames maakten zich verdienstelijk als kruidenierster, huishoudster of deden aan modeshow. Kareltye leerde onder de hoede van boerin Johanna in een kevie lopen, het keizerlijk hoofdje beschermd door een splinter-nieuw valhoedje. . .

Die eerste tentoonstelling was een meevaller. De dynamiek brak door, en meteen de grondslag voor de verdere uitbouw van het geplande museum. Meer dan ooit waren de bestuursleden overtuigd dat de Bond leefbaar was. Zonder geleerd-doenerij had het nederige woord folklore bij onze mensen het aanvoelen gewekt voor iets dat ze als 't ware plotseling in zichzelf hadden teruggevonden. Ver van een dode herinnering had men op de levende geschiedenis gezien van wat eens streekeigen volkse zeden en gebruiken in wezen te betekenen hadden.

Ondertussen hadden ijvervolle bestuursleden zich toegelegd om het navorsen van geestelijke en materiële verschijnselen in onze provincie op gang te brengen. De *Kommissie voor Opzoekingen* stond voor een nieuwe wetenschappelijke methode: op grote schaal inventariseren en in kaart brengen van nog waarneembare overleveringen(4).

Door beperking van tijd raakte de theoretische belangstelling voor het stelselmatig naspeuren der kwijnende volkse kultuuruitingen op de achtergrond. In oktober 1932 werd overgegaan tot de stichting van een kommissie met de ronkende titel: *Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-Onderzoek*, met als hoofddoel: *in samenwerking met Noordnederlandse verenigingen de direkte ideale oplossing te vinden voor de verwezenlijking van het Atlas-plan*(5).

De aantrekkingskracht die uitging van de Duitse volkskundigen op gebied van de kartografische werkmethode was verrassend groot. Dr. W. Pessler had op dat gebied baanbrekend werk verricht. Onder de stuwkracht van Dr. H. Harmjanz en Dr. E. Röhr, kwam te Berlijn de *Zentralstelle für den Atlas der deutschen Volkskunde* tot stand(6). In Engeland

(4) De bedoeling van deze kommissie was gebaseerd op de theoretische voorbereiding van een grootscheeps opgevat onderzoek.

(5) De "Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-Onderzoek" werd gesticht te Brussel op 23 oktober 1932.

(6) Aan Dr. W. Pessler is de totstandkoming van de Duitse Volkskunde-Atlas te danken. De Atlas der deutschen Volkskunde is grotendeels het werk van Dr. E. Röhr, schrijver van "Volkstumkarte", "Volksgeografische Forschungen". O V Z X (1935) 65-72, ill. en XVI (1941) 187-193.

waar de folklore-aktiviteit nagenoeg op etnografisch gebied ontplooid bleef, zien we de geografische methode omstreeks 1936 door Dr. S. Erixon niet minder dan 250 kaarten van een benijdenswaardige volledigheid drukklaar gemaakt. Bijna even actief was Dr. A. Cambell in Noorwegen. Op het Internationaal Kongres voor Folklore te Parijs in 1937 had Dr. Varagnac de 12 eerste kaarten voorgelegd voor de groots opgezette Franse Volkskunde-Atlas. En, naar de gegevens van Dr. W. Roukens werkte de Noordnederlandse Centrale met een staf van niet minder dan 1600 leden(7). Hoever stonden wij?

De belangstelling voor het verwezenlijken van een volkskunde-atlas bleef beperkt. Hier werd geworsteld met allerhande bezwaren. Men wist niet precies hoe of wat met deze methode praktisch aan te wenden. Het is daarom vermeldenswaard dat de *Zuidnederlandse Centrale voor Folklore-Onderzoek* besloten had op veertien januari 1934 in de Aula van de Rijksuniversiteit te Gent een *Eerste Vlaamse Folklore-Dag* te houden, in aansluiting bij de Nederlandse Folkloredagen die in 1933 te Leiden, te Utrecht en te Groningen plaats hadden gevonden. Prof. Dr. R. Foncke hield de toespraak. Daarna demonstreerde de heer D.J. van der Ven uit Oosterbeek zijn werkmethode met een theoretische *Inleiding tot de samenstelling van de Atlas der Nederlandse Volkskunde*.

In de voorhal van de Universiteit kregen de kongressisten belangwekkend kartografisch materiaal te bezichtigen, welwillend ter beschikking gesteld door de *Zentralstelle des Atlas der deutschen Volkskunde* uit Berlijn, door Dr. W. Pessler, leider van de *Landstelle* in Hannover, door het Seminarie voor Vlaamse Dialektologie van de Universiteit Gent en door het Sekretariaat van de Zuidnederlandsche Centrale voor Folklore-Onderzoek. De deelname van dit Sekretariaat was gewijd aan één onderwerp: De eerste resultaten van een geografisch kultuuronderzoek. In acht gekleurde kaarten van het Vlaamse landsgedeelte lag het aksent op de verspreiding van verschillende typische boerderijen. Naast deze kaarten, formaat 0,72 x 0,28, waren tweehonderd fotografische afbeeldingen gevoegd. Wie verbaasd opkeek, was D.J. van der Ven. Openlijk bekende hij niets te weten van het feit dat Vlaanderen reeds zo ver gevorderd was... (8).

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat de praktijk van de geografische werkmethode lang niet tot de verwachte resultaten heeft geleid. Inderdaad, de schaduwzijde was dat men er weinig voor voelde.

(7) W. Rouckens, *Nederlandsche Volkskundestudie beschouwd in internationaal verband*. Nijmegen, 1938. (Openbare les bij aanvaarding van ambt van privaat-docent aan de universiteit Nijmegen, 11 november 1938).

(8) Van D.J. van der Ven verscheen enkele maanden later: *Het Boerenhuis en de Atlas der Nederlandsche Volkskunde*. R.K. Bouwblad, 3 mei 1934.

In sommige opzichten mag dat vreemd blijken, maar de reikwijdte van deze rationele veldarbeid werd beschouwd als een persoonlijke liefhebberij, een modeverschijnsel uitgedacht om de studie van de volkskunde te remmen. . . Hier zijn de meningen der deskundigen scherp van elkaar gaan afwijken. De disharmonie der meningen begon daar, waar het er op aankwam het volkskultuurhistorisch feitenmateriaal ter plaatse vast te stellen. Het waren meestal de ouderen die hun werkwijze niet wensten te verwisselen.

Wij hebben, de methoden van deze geleerden overigens ten zeerste respektierend, gemeend een middenweg te moeten inslaan. In de afdeling Folklore van het twaalfde Vlaams Filologenkongres te Leuven in 1934 werd de "Atlas der Zuidnederlandse Volkskunde" afzonderlijk behandeld. De besprekingen gingen gepaard met diepgaande discussies. Vooral de gedachtenwisseling met betrekking tot het samenstellen der vragenlijsten, als middenweg, liep sterk uiteen. Men kwam er niet toe de grondprincipes van een vruchtbare samenwerking tussen Noord en Zuid volgens een breed opgevat plan vast te leggen. Met nadruk werden financiële bezwaren naar voren geschoven. Dit was vooral nodig om de tegenkanting te camoufleren.

Het is echt jammer dat door dit tekort de "Zuidnederlandsche Centrale voor Folklore-Onderzoek" vrij spoedig op de achtergrond geraakte om voorgoed te tanen(9). Enkele aanhangers hebben de noodzakelijkheid van de kartografische werkmethode praktisch bewezen, zij het schematisch. Vermeldenswaard zijn de op eigen initiatief ontworpen kaartjes door Maurits de Meyer(10), door G. van Dorpe(11), door Paul de Keyser(12). Dat was niet veel, maar de moeite waard. Zij hebben de reputatie van de Oostvlaamse Volkskundigen in het buitenland hoog gehouden(13). Schrijver dezes heeft een aantal bijdragen behandeld met als thema "Bedrijf en Boerderijbouw" gebaseerd op de resultaten van een tot in het detail doorgevoerd veldonderzoek. Aan kwijnende volksambachten werd evenveel aandacht besteed(14).

(9) Deze Kommissie heeft slechts twee landdagen gekend: te Gent (1934) en te Leuven (1935). P. de Keyser, OVZ IX (1934) 39-44.

(10) Maurits de Meyer: *Het Opstellen van het Koren in Vlaanderen*. OVZ XI (1936) 85-93, ill., XIII (1938) 209-222, ill. Telkens kaart.

(11) G.A. van Dorpe: *Das Martinsbrauchtum in seiner geographischen und inhaltlichen Lagerung kartographisch dargestellt für Deutschland und Belgien*. Onuitgegeven doktrale dissertatie, Gent 1940.

(12) Prof. P. de Keyser: *St.-Jans en St.-Pietersvuren*. Volkskunde, XLIII (1941) 145-170, ill. met kaart.

(13) Dat bewijzen de spreekbeurten gehouden te Bonn (Rheinischen Forschungsgemeinschaft), 1935; te Berlijn (Internationales Verband), 1936; te Lübeck (Haus und Hof), 1936; te Amsterdam (Jaarlijkse Folklore Dag), 1937.

(14) O.a. over *Het Strodekkebedrijf, De Klompenkapper, De Huizentimmeraars, De Wandlemers*.

Het platteland was nog rijk aan een eigen-gearde, gewestelijke boerenbouwkunst. De waardering voor deze nalatenschap openbaarde de mogelijkheid van een provinciaal openluchtmuseum. Verder dan een grondig uitgewerkt ontwerp is onze kommissie niet gekomen. Bij de Bestendige Deputatie was geen schijn van steun te vinden. Er was vooral de financiële problematiek. Voorts mocht het ons evenmin gelukken de inrichting van een afdeling voor verkleinde huismodellen te doen aannemen. Ook dat plan is bij een weemoedig te herdenken wensdroom gebleven.

Degenen die in het toepassen van de kartografische methode slechts een willekeurig experiment meenden te zien, hebben zich deerlijk vergist.

Veel leeft nog wijd en zijd onbegrepen om ons heen voort, als vonken onder as. Hopelijk zullen geestdriftige jongeren die werkelijk belang stellen in de studie der plattelandse beschaving in al haar volkshistorische uitingen de veldarbeid met alle vereiste deskundige middelen konsekwent voortzetten.

Het verheugt ons terloops te mogen wijzen op de vele speurtochten in onze heerlijke landstreken die we zo genietbaar bereisd en doorzworven hebben, dorp na dorp, gehucht na gehucht, op zoek naar oude levensgewoonten. Onder elk dak een ziel, de ziel van de boer die er van vader op zoon, geslachtenlang en traditiegetrouw zijn overgeërfde geplogenheden praktisch in ere hield. In feite mochten wij, in aanraking met een in materieel en geestelijk opzicht kulturhistorische erfenis, precies dat doorvoelen wat de gemoederen der bevolking nog bezig houdt, de levensvreugde, de levenszorgen en de psychologische behoeften aan wijdingsvolle symbolische handelingen. Sentimenteel romantisme. . ?

Eens heeft de Zweedse volkskundige Haselius, geestelijke vader van de gedachte der openluchtmusea, met nadruk gezegd : *Den dag kan gry att allt vort guld ej räcker att forma bilden av den svunna tid* : De dag kan komen dat het goud der aarde niet zou volstaan om ons een beeld van het verleden te vormen.

Clemens V. TREFOIS

ALLERHEILIGEN IN ONS LAND *

Volksdevotie in Nederzwalw, Geraardsbergen,
Dendermonde, Diest, Lochristi en Blaton.

Heiligen en aanroeping

Afb. 8. — **Kapel van Alle Heiligen te Diest**
(cliché : Federatie v. Toerisme, Brabant)

De stichting van een kapel van alle Heiligen, zie afb. 8, staat vast in de veertiende eeuw. In de vijftiende eeuw zijn twee altaren bekend, een toegewijd aan St.-Genoveva en Alle Heiligen, een aan St.-Laurentius. In 1491 komt er een altaar van St.-Rochus, in 1492 een beeld van St.-Gillis⁽²⁴⁾. Vier sinten bevinden zich met een uitzonderlijke voor-

* Vervolg van nr. 1/1976, 31-40 en nr. 2/1976, 76-84.

(24) Ibidem, 11.

sprong vooraan. De oorsprong van het patronaat en de volgorde van de heiligen die om beurt of samen in het heiligdom te voorschijn treden, zal men niet makkelijk verklaren. Hebben volkse bedevaarten tegen ziekten van mens en dier tegelijk plaats gehad? Zochten pelgrims eerst een beschutting voor het vee, nadien voor de mens, of verliep het omgekeerd? De dokumenten die tot op heden beschikbaar zijn, laten niet toe een besluit te nemen of een veronderstelling naar voor te schuiven.

In 1734 verklaart de tekst op het vaantje dat *al het hemels volk u zal verlossen van uw pijn*. Het betreft een uiterst algemene opgave.

Er bevonden zich tot omstreeks 1960 vijftientig tot dertig heiligenbeelden uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw in het heiligdom. Een nauwkeurige lijst treft u nergens aan. De vroegere archivaris G. van der Linden heeft hen enigszins opgesomd in een uitgave⁽²⁵⁾. In Bijlage 4 leest u de namen van drieëndertig heiligen die in het midden van onze eeuw er aangeroepen werden, of waarvan zich een beeld in de kapel bevond. In de loop van de jongste jaren zijn beelden verdwenen door diefstal en andere zijn in veiligheid gebracht, in de schatkamer van de St.-Sulpitiuskerk. Het binnenzicht van de Allerheiligenkapel is thans armzalig in vergelijking met vroeger. De ex-voto's waarvan u verder een beschrijving vindt, bewijzen intussen, dat de (vroeger zeer talrijke) pelgrims er toevlucht zoeken, evenzeer voor de ziekten van dier als van mens.

Bedevaartvaantjes

In 1538 en 1544 vermelden de rekeningen, dat de kapelmeesters een koperen plaat met de afbeelding van de kapel (en alle Heiligen?) lieten vervaardigen⁽²⁶⁾.

In 1618 kreeg de schilder Augustijn Requirant opdracht een vaantje te maken. Het moest de nieuwe kapel weergeven. In 1715 lieten de kerkmeesters een andere koperplaat graveren.

(25) G. van der Linden, *Allerheiligen te Diest*. Brabant, Informatiebulletin Toer. Federatie Prov. Brabant, VI (1954) 8-9, ill.

(26) Em. H. van Heurck, *Les drapelets de pèlerinage en Belgique et dans les pays voisins*. Antwerpen, 1922, 100-102, ill.

A. Marinus, *Le folklore belge*. Brussel, s.d. II, 28-29.

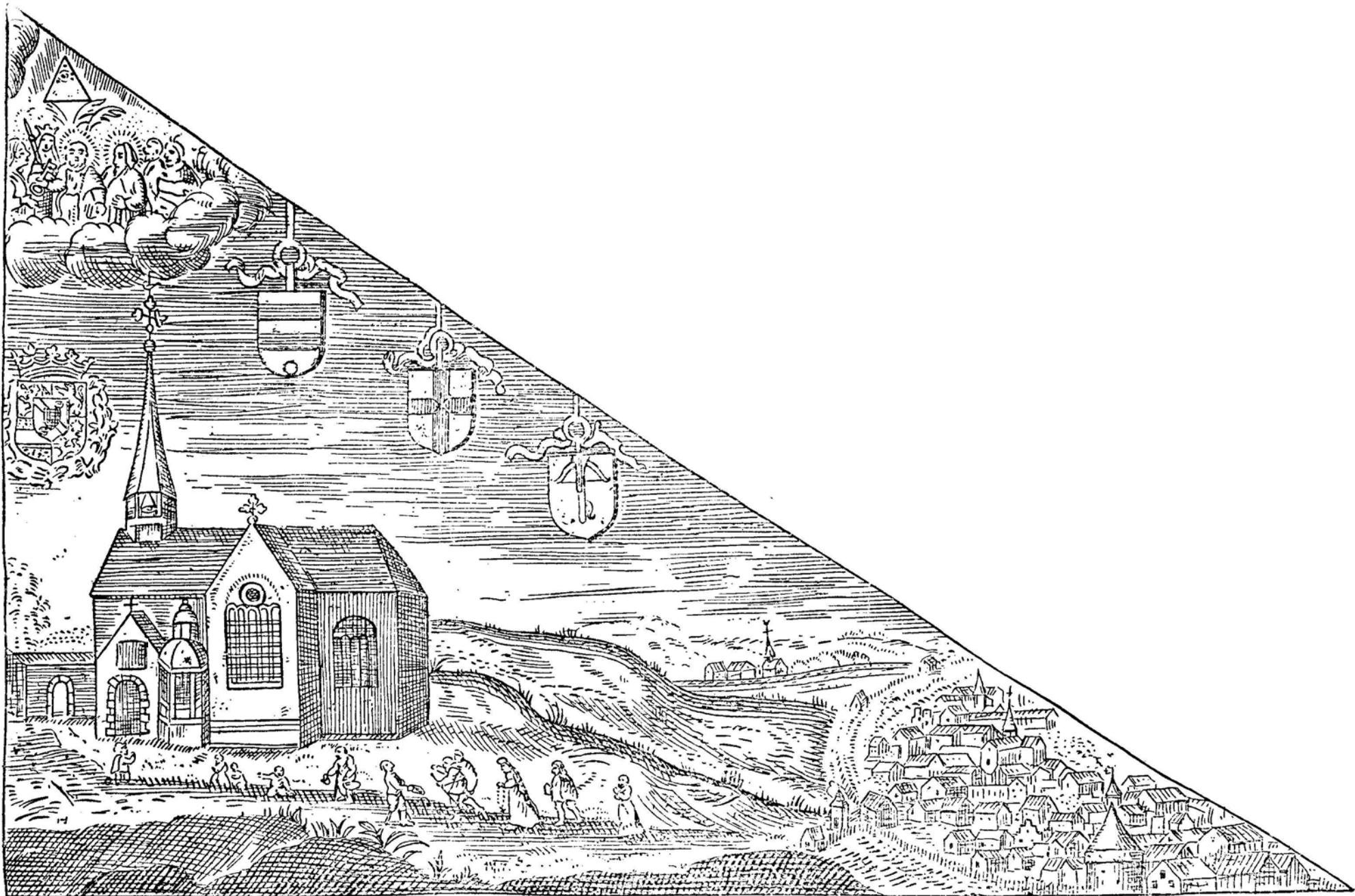
III. met elf ex-voto's. Inlichtingen van Robert van de Ven. Diest.

J. Philippen, *De bedevaartvlaggetjes der Stad Diest*. Diest 1936.

J. Philippen, *Diesterse Folklore*. Diest, 1961, 10-12.

J. Philippen, *Geschiedenis en volkskunde langs de Demerboorden*. Diest, 1966, 29-31.

J. Philippen, *De Oostbrabantse bedevaartvaantjes van vóór 1850*. Diest, 1963.

Kompt en beseecht tot Diest Gods hoog verheven vrienden in allen uwer noedt soe mooghdij haer hier vinden | A 1734. Vaentjens.
Gods weerde Moeder Maeght sul u tot hulpe sijn met al het Hemels volck Verlossen van u pijn. | Van alle godts lieve Heylighen.

Het vaantje van 1734 vindt u hierbij :

In de linkerbovenhoek de H. Drievuldigheid in de vorm van een driehoek, boven een groep heiligen. We herkennen alleen O.-L.-Vrouw en St.-Pieter met zijn sleutel; drie palmtakken seinen als symbool van martelaren. Aan de schuine kant het wapenschild van Diest, het blazoën van de St.-Jorisgilde en een schild met een voetboog. Aan de linkerboord vrij schematisch het wapen van de prins van Oranje. Onderaan de kapel, langs de weg een bedelaar, een kreupele en bedevaarders; in de hoek : een paar huizen en de kerk van Zichem en een panorama van Diest met de Toeterstoren en de Zichemse poort. Onderaan op twee regels de tekst :

*Kompt en besoeckt tot Diest Godts hooch verheven vrinden =
in allen uwen noodt soo mooghdij baet hier vinden /
Godts weerde Moeder Maeght sal u tot hulpe sijn =
met al het Hemels volck verlossen van u pijn.*

Rechts *A° 1734 Vaentjes / van alle godts lieve Heijlighen.*

Ter gelegenheid van de Geschied- en Oudheidkundige Tentoonstelling te Diest in augustus 1935 heeft Jos Philippen getrouwe weergaven van dit vaantje laten verspreiden. Bernard Janssens van Lier heeft dertig luxe-eksemplaren met de hand gekleurd.

In opdracht van deken Dubois heeft in 1931 kunstschilder Karel Dufour uit Herentals een vaantje getekend, rechthoekig van vorm, met de scherpe hoek naar links. Het middentaferaal stelt de kapel voor, die boven de huizen uitrijst; op de achtergrond de St.-Sulpitiuskerk. In de bovenhoek een voorstelling van de H. Drievuldigheid en van heiligen, in overeenstemming met het vroegere vaantje. In de rechterbovenhoek het wapen van de prins van Oranje-Nassau, heer van Diest. Aan de opstaande rand voorstellingen van de HH. Katarina, Apollonia, O.-L.-Vrouw, aan de schuine rand, van boven naar onderen Agnes, Bernardus, Antonius met zijn varken en duivels, Martinus, Hubertus. In de scherpe hoek de drie schilden van het vorige vaantje en tekst : VAENTJES / van / GODTSLIEVE / Heylighen / 1618. 1714 / 1734 / 1931 / K.D. De tekst van 1734 blijft behouden, en er komt als toevoeging *K. Dufour Inv. et Ex. 1931.*

De ex-voto's

Tot voor een paar jaar bevond zich aan de linkerzijde van de kapel een toonkast, waarop bedevaartvaantjes en allerlei ex-voto's uitgespreid lagen. Een familie genoot door traditie het voorrecht, een monopolie overigens, om in het heiligdom zelf devotieartikelen te verkopen. Mevrouw

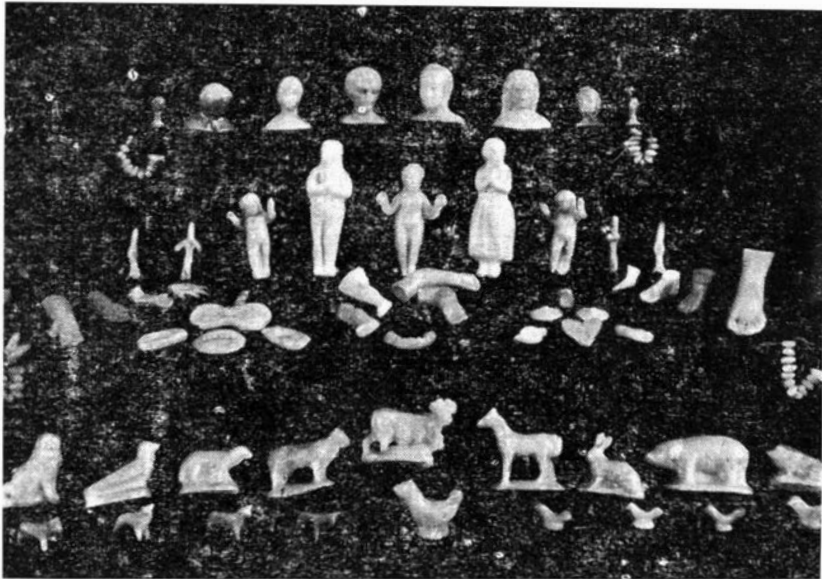
M. Vercammen-Crits die tevoren op de Allerheiligenberg woonde, thans in de Eg. Alenusstraat, nummer vijf, verklaarde me hoe sinds vier generaties de familie Crits de wassen ex-voto's op de berg verkoopt, op Allerheiligendag, en hoe de familie deze artikelen giet. Samen met Constant Moestermans heb ik de namen van de familie genoteerd :

Henri Crits en zijn echtgenote, overgrootouders,

Henri Crits († 1925) en zijn echtgenote Regina Van Wolput († 1934), grootouders,

Henri Crits († 1937) en echtgenote Philomena Uyttebroeck († 1973), ouders,

Maria Crits (° Diest 1926) en echtgenoot Vercammen.

Afb. 9. — Ex-voto's in de kapel van Allerheiligen te Diest.
(cliché : Federatie v. Toerisme, Brabant)

Mevrouw Maria Crits zorgt voor produktie en verkoop sinds haar elfde jaar en nog steeds elk jaar.

In een bijdrage van 1928-29 deelt R. van Weddingen in het dialect mede, in welke vorm de lieden op de berg de wassen artikelen aan de man en de vrouw willen brengen : *moet u niks kopen om te offeren in de kapel ? Een hoofd, een hart, een arm of been, een mond vol tanden, een koe, kalf, verken, ogen of handen, kinderen, mannen of vrouwen, kiekens of konijnen, paarden of veulens, borsten, ruggelvorm,*(27).

(27) R. van Weddingen, *Een folkloristische kijk op de Allerheiligen-kapel te Diest*. Brabantse Folklore, VIII (1928-1929) 76-78, ill.
R. van Weddingen, *Een folkloristische kijk op de Allerheiligen-kapel te Diest*. Jaarboek aangeboden door de Diesterschen Kunstkring, I (1928-1929) 16, 21-23, ill.

De opsomming bewijst, dat er een overvloedige keus voorhanden is en dat de bedevaarders evenzeer voor dieren als voor mensen een toevlucht zoeken. De opsomming is nochtans niet volledig. U vindt in de reeks van mevrouw Maria Crits ook voeten, duiven, een hond, een koe en kalf in één geut. Afmetingen verschillen wel. Een persoon, man en vrouw, meten soms zeventien, achttien, negentien cm, een arm en been zestien, een diertje gebeurlijk zes cm. Zware en lichte, donkere en klare offeranden zijn voorhanden. De kleur houdt verband met de hoeveelheid

Afb. 10. — Graf "van ons Heer" aan de zuidermuur van de kapel (cliché : Federatie v. Toerisme, Brabant)

R. van Weddingen, *Sint-Joris. Oudste Schuttersgild van D. Brabantse Folklore*, VIII (1929), 129-135.

F. D. M., *Allerheiligendag*. De Hagelander, Tijdschrift toegewijd aan de betovering en het behoud van "eigen taal en eigen zeden" en aan de verheerlijking van het Hageland. Zoutleeuw, VI (1899) 72-74.

E. Claes, *De Allerheiligenmarkt te Diest en de thee van moeder-zaliger*. Elckerlyc, III (1937) nr. 52, 5.

en hoedanigheid van de was. Vroeger kwam er echte bijenwas van pas voor de vulling van de vormen; thans geschiedt het in hoofdzaak met kaarsroet. Tot vóór enkele jaren werd het kaarsroet vloeibaar door verwarming op een kachel; dit heeft nu plaats op een gastoestel. Vormen gieten in de zomer is onmogelijk. Als de vormen gevuld zijn, worden ze in een bekken met koud water gedompeld (zo koud mogelijk) en dan vallen de voorwerpen er uit.

De verkoop van de wassen artikelen vermindert in gelijke mate als de toeloop van bedevaarders.

De verspreiding en gebruiken

Vooraan in de kapel staat een klein schrijn op een tafel. De pelgrims gaan er driemaal rond en kussen het driemaal. Zo verloopt de "kleine beeweg". De grote geschiedt door rond de kapel te gaan, en halt te houden voor het graf "van ons Heer", zie afb. 10, waar achter een versierd ijzeren hek aan de zuidermuur een houten beeld onder een doek ligt. De lieden komen van ver en bij, uit het hele gebied van de Kempen en het Hageland. Tot omstreeks 1920 offerden bedevaarders levend vee: biggen, kippen, konijnen, duiven en zelfs kalveren. In 1975 droeg een priester een h. mis op om negen uur, en om vijftien uur stond de Rozenkrans op het programma. Tijdens het oktaaf stond er 's morgens of 's avonds een mis op het programma, om negen of om negentien uur.

Lochristi

Het loopt niet immer van een leien dakje om de aard en waarde van een bedevaart op te sporen en te omlijnen. In menig geval blijkt het zelfs haast onmogelijk. Hier botsten we op een ongewone verwikkeling: de eerste geraadpleegde personen getuigden stellig, dat zij niets afwisten van een pelgrimage naar Alle Heiligen in de St.-Niklaaskerk te Lochristi. De deken, de medepastoor en de koster zorgden voor een opluchting: er bestond wiss en zeker een bedevaart naar Alle Heiligen, maar de mensen kwamen gewoonlijk "van ver"; het woord "van bij" hoort er helemaal niet bij.

Naast de mondelinge bronnen was een geschreven dokument beschikbaar, een briefje met richtlijnen uit de bundel van Fineke De Wit, het beewegvrouwkje uit Aalst, die reeds van pas kwam voor de gebruiken in Nederzwalm, in het begin van de studie. De tekst luidt:

A L L E H E I L I G E N

Bedevaart naar Loochristi (Statie)

In de kerk bidt men 4 akten 5 Onze Vaders en Weesg. voor de 5 bloedige wonden van Christus en Glorie, enz. Dan doet men 3 maal de kruisweg van de 7 Weeën rond de kerk, vooreerst aan de lijkdeur bidt men 3 Onze Vaders en Weesg. en terwijl men voortgaat, bidt men 1 Onze Vader tussen ieder statieken en zo gaat men drie maal rond de kerk, dan gaat men terug in de kerk bidden en offert al de gebeden op en vraagt de genezing. Een litanie kopen en ze 9 dagen lezen. U zegenen thuis met 1 stuk geld en offeren in de kerk, 3 boeten lezen van 9 dagen bestaande uit 9 Onze Vaders en Weesg. en de 4 akten. Te biechten en communiceren binst de 9 dagen.

Het Liber Memorialis in de dekenij bevat een historische aantekening van pastoor Jozef Voet († 1906) : Op negentien oktober 1660 bezorgde Sr. Abitrina Hazebrouck, gardiaan van de Kapucienen te Brugge, een groot deel van de HH. Relikwieën, bewaard bij de Kapucienen te Brussel. De schatten die goedgekeurd zijn door Z.E.H. Car. Van den Bosch op 14 juni 1661, werden gesteld in twee schone relikwiekasten, die heden nog bestaan. Het grootste deel der H. Relikwieën is ontleend aan de HH. Schatten van de aartsbisschoppelijke kapel van Trier (Augusta Trevivorum) en de Kollegiale van de H. Paulus in dezelfde stad, en ook uit de katakomben of grafkeldering van de H. Calixtus te Rome.

De grote toeloop van pelgrims uit Brabant die tot op heden nog voortduurt, is toe te schrijven aan de voormalige berusting van de HH. Relikwieën bij de Paters Kapucienen te Brussel en aan het vroegere bestaan van gelijke relikwieën in de omstreken van Brussel, en name-lijk te Lebbeke. Dusdanige relikwieën bestaan nog op heden in de parochiale en dekanale kerk van Dendermonde.

Naast deze laatste mededeling tekent pastoor Van der Schueren in het begin van onze eeuw aan " en ook bij de Zwarte Zusters, Kapelstraat te Aalst ".

De devotie " tot Alle Heiligen " in de St.-Niklaaskerk blijft wonder door de verspreiding.

E.H. Antoon Naessens, vroeger onderpastoor te Lochristi, thans pastoor van de St.-Antoniusparochie te Zelzate, stipt aan op een los blad, dat in het kerkarchief, het liber memorialis, berust : *De oude Relikwieën worden vereerd door pelgrims uit al de provincies, vooral door Brabanders, de streek van Mechelen, Halle, Aalst en omgeving, Lebbeke, Brussel, Asse, Puurs en Dendermonde.*

E.H. Polydoor De Saegher, pastoor-deken te Lochristi, bekende me in februari 1976, dat er zelfs lieden uit West-Vlaanderen kwamen en komen om zich te laten zegenen met de relikwie van Alle Heiligen.

De lokale bevolking blijkt deze verering weinig en zelfs helemaal niet te kennen. Specifieke gebruiken zijn er niet bij betrokken : de zegen met de relikwie, bidden en gebeurlijk een rondgang rond de kerk. De dienstster Fineke De Wit uit Aalst beschikte voor zichzelf en voor degenen die haar raad kwamen vragen, over een briefje met speciale richtlijnen dat u boven gelezen hebt.

De pelgrims aanroepen er alle sinten tegen lastig gehoor, koortsen, kwade borsten, zilt, zweren en andere kwellingen. Zo deelt de litanie het mede. Twee bedevaarders uit Zellik die wij in begin 1976 ontmoetten, spraken van zilt en kwade brand. Ze bedoelden daardoor in hoofdzaak zweren. Een overeenstemming met Nederzwalm treft terstond.

De litanie schikt Alle Gods lieve Heiligen in vier groepen : 1) apostelen en evangelisten, vijf; 2) martelaren, bisschoppen en belijders, eenenvijftig; 3) maagden en weduwen, achtentwintig. We verkrijgen aldus meer dan tachtig heiligen, volgens de litanie althans.

Een reliekhouders in een houten en geelkoperen accoladevorm met geribde rand bevat aan de ene zijde acht, en aan de andere zijde veertig relikwieën. Zie Bijlage 5.

Aan elke hoek van het rechterzijaltaar bevindt zich een vierzijdig vrij groot schrijn, met rechthoekige vakjes boven elkaar, in de vorm van sarkofagen, een paar maal met opengewerkte voetstukken. Langs de vier kanten zijn er relikwieën ingesloten, neergelegd op roodpurperen zijden stof achter glas, als in een kijkkastje; daarrond zijn telkens symmetrische, geelkoperen barokke krulversieringen aangebracht; de naam van de heilige leest u geschreven in drukletters op papier, geknipt als een uitwaaiende rol.

Voor het schrijn aan de rechterhoek van het altaar tellen we :

- a) aan de voorzijde : twintig relieken, met onderaan de vermelding : SS : MM : Thebeorum; deze zijn in de litanie vermeld als : HH. Martelaren van Theba.
- b) aan de achterkant : zestien, met onderaan de vermelding : SS : XI MIL : VIRG : MM : (elf duizend maagden) (28).
- c) aan de rechterkant : tien.
- d) aan de linkerkant : tien.

(28) G.G.N. de VOOYS, *Een exempel uit de legende der elf duizend maagden*. Volkskunde, Gent-Deventer, XVI (1904) 137-138.
Z. *Sinte Ursula en de elf duizend Maegden*. Rhylandse sage. De Vlaemsche Biekerf, Brugge I (1841-1842) 353-356.
..... , *De martelie van Sinte Ursula en van hare elf duist maagden*. Sint-Ursula stierf volgens de legende in de vijfde eeuw de marteldood aan het

Voor het schrijn aan de linkerhoek :

- a) *aan de voorzijde : twintig relieken, onderaan : SS : XI MIL : VIRG : MM :*
- b) *aan de achterkant : zeventien, onderaan : SS : MM : Thebeorum.*
- c) *aan de rechterkant : tien.*
- d) *aan de linkerkant : tien.*

De symmetrie van de schikking valt onmiddellijk op. Belangrijk is het schrijn, eveneens in marmerimitatie, in het midden van het altaar.

We bemerken :

- a) *aan de voorkant : SS. Martyrum Trevirentium.*
- b) *aan de linkerkant : XI Mille Virg : Mar :*
- c) *aan de rechterkant : SS. Mart. Trevire.*

De achterkant bevat niets.

Vooraan ziet u er een been met een doek omwonden. Hier gaat het driemaal om een reeks heiligen, op basis van de aanwijzing en titulatuur : heilige martelaren; de elf duizend maagden treden telkens op met de Romeinse cijfers elf en een gewone opgave : duizend. Het betreft in ieder geval talrijke of indien u het verkiest, talloze heiligen. Zie Bijlage 6.

Trier speelt de hoofdrol. De tekst uit 1660 spreekt boekdelen. Deze uitzonderlijke schrijnen steunen de autenticiteit van de tekst.

De vraag volgt dan ook : in hoever drie schrijnen op een altaar gebonden zijn aan de voksdevotie ? Het staat in elk geval vast, dat tot vóór enkele jaren, toen de luisterrijke processie nog uitging, deze schrijnen stipt werden medegedragen. Thans spelen ze geen rol meer in de verering. Alleen de kleine reliek geldt als waardevol teken.

Blaton

De gemeente Blaton bevindt zich in Henegouwen, aan het kanaal van Antoing naar Pommereuil. De romaanse kerk dateert uit de elfde eeuw.

hoofd van de "Elfduizend Maagden". Het gaat om de verkeerde interpretatie die aan het woord "undecimilia" (elfduizend) werd toegepast op de martelaresen van Keulen. "Undecimilia" zou de naam geweest zijn van een van Ursula's gezellinnen en dus niet elfduizend betekenen.

Maur. GUILLAUME/LINEPHTY, *Het Sint-Ursulaschrijn van Hans Memling*. Brussel, 1958, 10.

Rond den Heerd, Brugge, VII (1872) 40-42, 54-56.

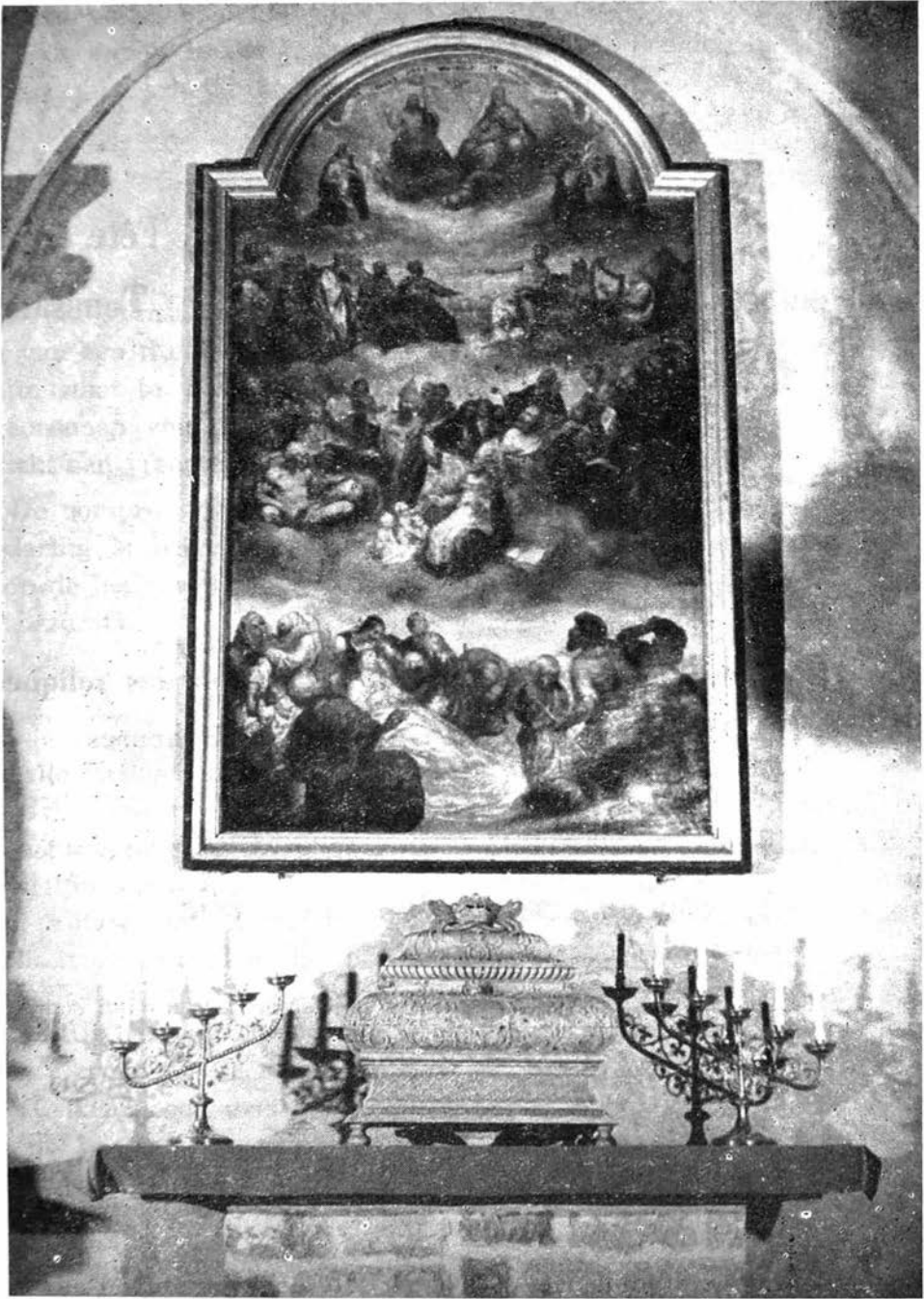
In 1470 meldt een kroniekschrijver, dat een van de vier klokken aan Alle Heiligen, patronen van de kerk, toegewijd is en dat een *bedevaart ter ere van Alle Heiligen* bestaat. De klok kondigde de diensten van de broederschap en van de noveen aan. In 1672 koopt de pastoor een klok met het geld uit de offerblok van Alle Heiligen. In 1870 schenkt de burgemeester een schilderij van een onbekend schilder uit de zeven- of achttiende eeuw. De voorstelling biedt enigszins overeenkomst met die van andere werken. Zie het doek op het hoofdaltaar te Nederzwalm, gravures in het Missale Romanum naar P.P. Rubens, een gravure van Theodoor Galle, de herneming van dit onderwerp door H. Brown, (OVZ 1976, nr. 1, 34).

Bovenaan troont de H. Drievuldigheid onder de tekst TU SOLUS DEUS MIRABILIS IN SANCTIS TUIS (U alleen God zijt bewonderenswaardig in uw heiligen). Een tikje lager aan de rechterzijde O.-L.-Vrouw, Sint-Jan-Baptist, Petrus en Paulus. Op het middenvlak uitverkorenen van het oud en nieuw testament: David, Mozes, een paus, bisschoppen; biedt het tafereel onderaan personen als in het vagevuur die smachten naar het licht van God?, zie afb. 11. Naast dit schilderij berusten in de kerk heiligenbeelden uit de zeventiende eeuw: Elooi, Kristoffel, Rochus. Dit heiligdom betaalt ook zijn tol aan roof en diefstal. Op vijf oogst 1975 hebben dieven het beeld van Elooi gestolen. Drie gotische nissen zijn herhaardelijk in de kerk op een andere plaats geschikt (1490). Links en rechts bevinden zich Petrus en Paulus. Het is niet geweten, welk beeld zich in het midden bevond.

De kerk bezit twaalf relieken; jaarlijks worden ze tentoongesteld ter gelegenheid van Allerheiligen. Belangrijkst is het schrijn uit de 17de eeuw dat zich op het altaar van Alle Heiligen bevindt; het betreft een samenvoeging van twee relieken; dit schrijn bevat relieken van Fortunatus, Laurentius, Vincentius, Celestinus, Colombus. De pelgrims worden gezegend met een kleine reliekhouders die relikwieën van Thomas, Pascal, Filippus van Neri, O.-L.-Vrouw, Petrus en Paulus en andere bevat.

De pelgrims komen in hoofdzaak op één november, uitsluitend in de loop van de voormiddag, ongeveer van zes tot twaalf uur. Hun toevloed van weleer kan men niet meer vergelijken met het bezoek van heden. Op die dag is het kermis in Blaton en het profaan element heeft, bij manier van spreken, de bovenhand gekregen op 't religieuze. De bedevaarders komen er ook in de loop van het jaar dienen, "servir" luidt de term. Ze offeren kaarsen en vragen menigmaal een h. mis te lezen, ter intentie van een of ander heilige, Sint-Elooi, Rita, Rochus, Kristoffel voor reizigers en toeristen, enz. De affiche wijst aan hoe de mis van elf uur het hoogtepunt vormt, zie affiche blz. 110.

In 1970 heeft de geestelijke en burgerlijke overheid een plechtig

Afb. 11. — **Blaton, altaar van Allerheiligen**
(foto Robert, cliché Syndicat d'Initiative).

jubileum en een tentoonstelling georganiseerd, symbolisch om het vijfhonderdjarig bestaan van de bedevaart te vieren. Daar was geen document voorhanden om die datum te rechtvaardigen. In vroegere tijden heeft een konfrerie bestaan. Het is meer dan symbolisch dat de lokale

BLATON

1er

(Afbeelding

Fête de la

Novembre

van de kerk)

Toussaint

PELERINAGE

à

Tous les Saints

A 11 heures, messe solennelle et vénération des reliques

Tous les jours de l'Octave, salut à 18 heures

Ce pèlerinage à Tous les Saints établi en l'église de Blaton depuis le

commencement du XVe siècle

est l'un des plus célèbres du pays.

L'église de Blaton possède de riches et précieuses reliques qui sont exposées solennellement chaque année le jour de la Toussaint et les sept jours suivants.

LESAGE & DUHAUBOIS
BLATON SPRL LEUZE (28bis)

poststempel de aanduiding BLATON met fête de toussaint en een mini-beeld van de kerk toont. De vereniging voor vreemdelingenverkeer (le syndicat d'initiative) wendt het feest van één november als een toeristische attractie aan. De kermis in de loop van de namiddag oogst er in zekere zin meer bijval dan de kerkmiskermis in de voormiddag.

Een vorm van een drama voor de gelovigen bestaat erin, dat de geestelijkheid door het bestendig gevaar van diefstal zich verplicht ziet

(28bis) Formaat 56 x 38 cm

de waardevolle beelden uit de kerk te verwijderen, evenzeer te Blaton als (in de kapel) te Diest. Te Blaton berusten de beelden in de pastorie, te Diest in de schattenkamer van de hoofdkerk.

Slotbeschouwingen

Titelheilige

In eerste instantie treedt de vraag naar de drijfveer voor de toekenning van een titelheilige. Voor Nederzwalm en Blaton zijn we voorlopig niet in staat te verklaren, waarom de geestelijkheid Alle Heiligen als patroonschap voor de kerk verkoos. Voor menig heiligdom geldt het wellicht een vraagteken.

De oorsprong van de volksdevotie blijft tegelijk in het duister. De verklaring is betrekkelijk eenvoudig: de pelgrims redeneren, dat er tussen de heiligen wel één zal voorkomen die hun een hulp en leniging kan bezorgen.

Heiligen

Alle Heiligen bestaan in de strikte zin nergens samen in een reliek of schrijn, wel in een aanroeping. In Nederzwalm en in Lochristi treft u een rangschikking aan: voor de eerste lokaliteit in de glasramen, de kapelletjes rondom het heiligdom, de litanie, volgens engelen, patriarchen, profeten, apostelen, martelaren, belijders, maagden; voor de tweede lokaliteit uitsluitend in de litanie: apostelen en evangelisten, martelaren (van Theba), bisschoppen en belijders, maagden en weduwen. Voor Lochristi blijft een apart geval de reliekenbundel van de martelaren van Trier, Ursula met haar gezellinnen (sic in litanie), zeven stukskes van het H. Kruis, een deeltje van de doekskes van het kind Jezus en een van de begraafdoek, een stukske van het kleed der h. maagd Maria, eveneens aangestipt in de litanie.

De moeilijkheid om de oorsprong van de volksdevotie te achterhalen kunnen we vergelijken met de moeilijkheid om de oorsprong van het feest in onze contreien te verklaren. De inleiding (OVZ, huidige jg. 31-32) raakt het ontstaan te Rome aan.

Het Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens vindt een aanknopingspunt met de akkerbouw- of landbouwgodheden van weleer: *Das Christentum setzte an Stelle solcher Gottheiten — Ackerbaugottheiten — die Allerheiligen*(29).

(29) Band I. Berlin & Leipzig, 1929-30, 154, nota 7.

Het Liturgisch Woordenboek schouwt in de verspreiding van litanieën : Ook de *Allerheiligenlitanieën* hebben in ruime mate bijgedragen in het tot stand komen van het *Allerheiligenfeest* op één november. Zij waren zeer populair in Ierland vanwaar zij waarschijnlijk verspreid werden(30).

Bernardus van Clairvaux, vooraanstaande figuur uit de twaalfde eeuw, let er op dat tevoren groepen van heiligen hun feestviering verkregen. De groepen zijn daarna gebundeld in één kader.

Heden toch geldt onze feestviering noch de apostelen, noch in het bijzonder de martelaren, evenmin de belijders of de maagden, doch heden gedenken wij Alle Heiligen(31).

Aan het hoofd der uitverkorenen staat immer Kristus, maar zijn heilige moeder bevindt zich steeds aan zijn zijde. Een engelenstoet die negen koren bevat, omgeeft haar. Daar ontmoeten elkaar : de aartsvaders, de profeten, de apostelen, de martelaren, de belijders, de heilige pausen, de bisschoppen, de priesters, de kluizenaars, de monniken, de blanke stoet van de maagden(32).

Het ontvangen van de sacramenten houdt verband met het ongevoel belang van deze feestdag, in het begin van de veertiende eeuw : In de loop van de veertiende eeuw buiten de tweeënvijftig zondagen zijn er met variaties naar gelang de bidplaatsen, een dertigtal verplichte heiligdagen. *De jaarlijkse Paasbiecht en -kommunie maar vele gelovigen naderen ook met Sinksen, Sakramentsdag en A l l e r h e i l i g e n tot de sacramenten*(33).

Hoeveel heiligen er vervat zijn in de volksdevotie valt niet te omschrijven. In Lochristi luidt de titel van de litanie : ... van de heiligen welker relikwieën berusten in de parochiale kerk. U telt er omstreeks negentig, maar tevens de verzamelnaam : HH. Martelaren van Theba, en Ursula met uwe gezellinnen. Van een nauwgezet aantal kunt u aldus niet gewagen. Ook voor de andere lokaliteiten beschikt u over geen basis om van een aantal te gewagen.

Aanroeping

Voor welke ziekte(en) wenden de pelgrims zich naar deze bedevaart-oorden ?

(30) Roermond-Maaseik, 1958-1962, kolom 100-102.

(31) D. & R., *Allerheiligen*. Tijdschrift voor Liturgie. Hekelgem, X (XIV) 1929, 257-263.

(32) Dom Idesbald van HOUTRYVE, o.s.b., *Het feest der Hemelingen*. Ibidem, 271-289.

(33) C. de CLERCQ, *De seculiere geestelijken, mannelijke en vrouwelijke religieuzen te lande*. In *Flandria Nostra*. Ons land en ons volk. Zijn standen en beroepen door de tijden heen. Deel IV. Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1959, 87.

Nederzwalm stipt op de litanie aan : *tegen de stukken, de inwendige brand*, enz. De volksmens breidt uit : *tegen rappen, pellen, jeukte, puisten*. Brand is rechtstreeks gebonden aan huidziekten. Stukken komen in hoofdzaak bij kleine kinderen voor. De aanwijzing luidt ook als *rojonk* : kleine, ronde schorsen of puistjes op het gelaat. Staat de aanroeping in verband met Rochus, want vroeger bevond zich hier een schrijn van Rochus dat bijna volledig overeenstemde met dit van Alle Heiligen. Rochus blijft alleszins de klemtoon te leggen op zijn specialiteit tegen besmettelijke ziekten. De overgang van brand naar besmettelijke ziekten is wellicht slechts een schrede.

Dendermonde sluit voor dit onderwerp hier rechtstreeks bij aan : verlossing van *zweren, brand en uitslag*. De litanie bindt er Quintinum en de onbekende sinten. De sokkel met het vrij groot bericht : hier offert men ter ere van alle heiligen bevindt zich naast het altaar van Sint-Kwinten; het samengaan geldt dus niet alleen de tekst op de litanie.

Diest neemt een uitvoerig repertorium voor de gezochte hulp en bijstand voor zijn rekening : allerlei heiligen schikken er zich naast elkaar, evenzeer voor kinderen als voor volwassenen, voor huis- als voor staldieren. Van één doorslaggevende kwaal is er geen spraak.

Lochristi sluit niet aan bij Nederzwalm en Dendermonde met de vermelding : *koortsen, kwade borsten, zilt, zweren en andere kwellingen*, maar er bestaat kans deze kwalen te betrekken bij brand en uitslag. Vooraan treedt echter : *voor het gehoor !* Deze faktor is er uitzonderlijk. Een deel van het kleed der heilige maagd Maria staat in het teken van *de aanroeping voor zwangere vrouwen*.

Blaton leunt aan bij Diest. Volgens de verklaring van pastoor en medepastoor komen de gelovigen bidden *voor allerlei nood* en vooral voor één heilige specifiek, b.v. voor een Sint-Elooi, Rita, Kristoffel, enz., vermits de pelgrims de aanwezigheid van Alle Heiligen in het heiligdom als vanzelfsprekend aanvaarden. Rochus praat er met een beeld uit de zeventiende eeuw, zodat een aansluiting met het verdwenen schrijn te Nederzwalm voor de hand ligt. De hoofdrol van Sint-Fortunatus in het schrijn geldt voor ons gebied als een alleenstaand geval.

Alle Heiligen komen ook in aanmerking bij andere wensen en tegen andere kwalen, zo voor goed weer, tegen het katrienwiel of roos, tegen hoofdpijn en paardeziektes,⁽³⁴⁾ tegen kiespijn door geen vlees te eten⁽³⁵⁾.

(34) M. de MEYER, *Volkskunde-Atlas voor Nederland en Vlaams-België*.

Kommentaar. Antwerpen-Utrecht, Afl. II, 1965, 10, 64, en Afl. III, 1968, 45, 63, 75.

(35) R. FONCKE, *Allerheiligen*. Het Vlaamsche Land. III (1921) nr. 31, 29 okt. 9 e.v.

Gebruiken

Het aanbieden van een brandglas in de vorm van een offer is rijk toegepast in Nederzwalm en alleen daar, eveneens de oprichting van staakpauzetjes omheen de kerk. Wassen *ex-voto's* bemerkt u vrij veelvoudig in Diest, per aanroeping dan; vroeger bengelden ze regelmatig aan de kaarsenstaander te Nederzwalm. Een litanie vindt u in Nederzwalm, Dendermonde en Lochristi; een konfrerie was voorhanden in Blaton. Kaarsen branden overvloedig in Nederzwalm, Diest, Lochristi en Blaton. De vraag voor een misoffer domineert in Blaton.

De periode van de volksdevotie is gebonden aan één november te Nederzwalm, Diest en Blaton, te Dendermonde aan de eerste zondag van de maand. Bedevaartvaantjes treft u enkel aan in Diest. Blaton verspreidt een affiche en liet de feestdag op een poststempel aanbrengen. De vermindering van de volksdevotie op al deze plaatsen houdt gelijke tred met een gelijkaardige uiterlijke aftakeling op andere bedevaart-oorden, waar een deelname van de jeugd in bepaalde Onze-Lieve-Vrouw-bedevaartplaatsen een uitzondering daarstelt.

Volksverhaal, naamgeving, weerspreuken, tijdsbepaling, enz.

Het ligt voor de hand, dat deze feestdag op allerlei terreinen van het volksleven weerklank zou vinden. Het is onbegonnen werk deze punten hier in te schakelen. We vermelden ze terloops voor de vorsers die op dit vlak verdere opzoekingen willen doordrijven.

Daar is het verhaal van een boer die een soldaat wou bedriegen, door diens paard te kopen en die beloofde dat hij het andere deel op St.-Nimmersdag zou betalen. De soldaat kwam het tweede deel opeisen acht dagen na Allerheiligen en won het pleit bij de amman(36).

Een persoon vermoord op Allerheiligen vindt bij ons geen rust, vóór hij zich kan wreken op zijn moordenaar(37).

In de buurt van Westerlo komen Alle Heiligen als religieus element in een verhaal. Een man aanriep alle heiligen om van twee bruggen de echte te kunnen nemen(38).

De naamgeving leidt u naar de wereld o.a. van de bloemen. De *Allerheiligenbloem* (Chrysant) bloeit omstreeks het feest van één no-

(36) R. FONCKE, o.c.

(37) Kurt RANKE, *Handwörterbuch der Sage. Allerseelen*. Göttingen, 1962, kolom 360 (J.W. Wolf, *Niederländische Sagen*, 1843).

(38) B. van GRIEKEN, *Resultaten sagenonderzoek Nederlands taalgebied. XL. Westerlo en omgeving*. Volkskunde, Amsterdam-Antwerpen, LXXV (1974) 270.

vember en doet ook dienst als sierplant⁽³⁹⁾.

De schertsende zegswijze *Van Maastricht naar Allerheiligen* dient ter aanduiding van een onmogelijke plaats, een onbestaanbaar geval⁽⁴⁰⁾.

De *weerspreuken* vindt u overvloedig in *Weerkundig Volkskalender voor het Vlaamse Land*⁽⁴¹⁾.

De naam geldt evenzeer als *tijdsbepaling*: *Mee Alderheiligen doen ze de schuurpoort open*, d.i. omstreeks één november begint men te dorsen⁽⁴²⁾. *Sint-Maarten had een koe. Die kwam Allerheiligen toe*⁽⁴³⁾. Een verhaal steekt van wal met die dag: *'t Ging op Alderheiligen aan en 't vroom ook als zo'n betje*⁽⁴⁴⁾.

Wij hebben de volksdevotie in en rond Alle Heiligen trachten op te sporen in enkele lokaliteiten en in het eigentijds volksleven, d.i. in 1975. De ikonografie, d.w.z. de voorstelling van Alle Heiligen op prenten, in missalen, op schilderijen en vroegere gebeden zijn hier niet behandeld. Daarvoor zijn in eerste instantie belangrijke verzamelingen aangewezen, o.a. het Prentenkabinet van de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel en de verzameling van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen. Zie Bijlage 7.

Een onderwerp in de studie van het volksleven is nooit uitgeput en voert bestendig naar verdere belangstellingspunten.

Bijlagen

1-2. Schrijn te Geraardsbergen dat meer dan dertig relieken bevat en vroeger verband hield met de volksdevotie :

S. Clarae As. Vr.; S. Cathar. V.M.; S. Alois. Gon.; S. Ma. Magdal.; S. Cath. Sen. V.; S. Benedic Ab.; S. Bernar. A.D.; S. Jo. Nepo. M.; S. Philippi Ap. Andreae Ap.; S. Pauli Ap.; S. Petri Ap.; S. Hiacynthi M.; S. Barthol. Ap.; Column. Flag. Domus Laur.; S. Josephi Sp.; S. Annae Matr.; S. Simonis Ap.; S. Jacob. M.A.; S. Thomae Ap.; S. Jacob. m. Ap.; S. Taddzei Ap.; S. Fran. Sal : F.; S. Donati Mart.; S. Vinc. a Pau.; S. Rochi Conf.; S. Dominici C.; S. Matthiae Ap.; S. Alph. d. Li. E.; S. Thom.Aq. D.; S. Barnabae A.; S. Francis. As.

(39) E. PAQUET, *De Vlaamsche volksnamen der planten in België, Fransch-Vlaanderen en Zuid-Nederland*. Namen, 1896, 21.

(40) *Woordenboek der Nederlandsche Taal*. 's Gravenhage & Leiden, 1898, Tweede deel, 1e stuk, 187-188.

(41) M. BROECKHOVE, *Weerspreuken* ... Gent, 1959, 197-181.

(42) Is. TEIRLINCK, *Zuid-Oostvlaandersch Idioticon*. Gent, 1908, 66.

(43) J.P. BIK, *Feest- en Vierdagen in Kerk- en Volksgebruik*. Velsen, III, 183.

(44) *Neerlands Volksleven, Wassenaar XXV (1976) Vertellers uit de Liemers*. Verhaal nr. 186.

Bijlage

3-4. **Diest.** Beelden (vroeger) in de Allerheiligenkapel met aanwijzing van de bekende devotie:

Adilia; Aegidius = Gillis, vallende ziekte en nachtmerries; Anna, kinderzegen; Antonius, abt, Antoniusvuur, zweren, veeziekten; Apollonia, tandpijn; Augustinus, standvastigheid in het geloof; Barbara, bliksem en plotse dood; Bernardus, kwalen van paarden; Brigitta, kwalen van het rundvee; Elisabeth, nood; Elooi, bescherming van paarden; Genoveva, bloedverlies en armoede; Gerardus; Gillis = Aegidius; Goedele; Hubertus, razernij; Jan, kinder kwalen; Johannes Berchmans; Job, brand, zweren; Jozef; Katarina, ringworm, katrienwiel; Laurentius, brandwonden en kinderziekten; Martinus, armoede, weren van tegenspoed; Niklaas, kinderzegen; Odilia, oogziekten; Orlanda; Paulus, oogkwalen; Petrus, lamheid, zenuwen, en kwijnende ziekten; Philomena, ongedierte, knaagdieren; Rochus, pest en besmettelijke ziekten, Theresia; Ursula, kinderziekten; Wivina, maagpijn; Kristus in het Graf, allerlei nood.

5-6. Schrijn in de kerk te Lochristi.

A) Aan de linkerzijde van het altaar.

Voorkant: (telkens in dalende volgorde, van links naar rechts) in de hartvorm: 1, 2, 3: de velo B.M.V. virgin. Velo B.M. Virg. et pannicvlis quis Chr. natvs est / desvdario in quo Chr. positvs

in de cirkel: 4 pars omniv harv reliqv; 5 S. Gregory; 6 S. Basilii m; 7 onleesbaar; 8 ... honia?; 9 Sebastiani; 10 S.S. Mart: thebeor;; 11 S. Vitalis: martyr; 12 S. Severimar; 13 S. Evphemiae. mar; 14 S. Agnetis. mar; 15 S. Ciriaci. mar; 16 S. wiibrord a.b.c.; 17 S. Arnvlphi. e; 18 S. Victori e.

Rechterkant:

1 S. Vincen. m.; 2 S. Adriani. mar; 3 S. Mariae. magd. m.; 4 S. Rogati. mart.; 5 S. Felicissimi. m.; 6 S. Lucil. mart.; 7 S. Piae. mart.; 8 S. Mavritii mar.; 9 S. Cristinae. v. mar.; 10 S. Gertrudis v.

Linkerkant:

1 S. Matthei. m.; 2 onleesbaar; 3 Ilane?; 4 S. Victoris. m.; 5 S. Barbarae. v. mar.; 6 Valerii. mar; 7 S. Avgvstini. ep.; 8 S. Benedicti. ab; 9 S. Odae. virginis; 10 S. Aegidii Abba.

Achterkant:

in de hartvorm: 1 De lacte BMV Virg.; 2 in de cirkel: Pars omniu haru Reliq.; 3 S. Ceciliae v.m.; 4 S. Apellis m.; 5, 6 en 7 onleesbaar 7... annis Bar?; 8 S. Laurentii ma; 9 S. Iusti mart.; 10 S. Alexandri m.; 11 S. Cordulae v.m.; 12 S. Hipoliti m.; 13 S. Elisabeth; 14 S. Genesii m.; 15 S. Stephani pio; 16 S. Maximiani; 17 S: MM: Thebeorum.

Onderaan op de voorkant:

SS: XI Mil: Virg: MM:

B) Aan de rechterzijde van het altaar

Voorkant:

in het kruis, 1, 2, 3: Sanctae crucis domini (ram en dwarsbalk); 4 in de paal: onleesbaar; 5 in de cirkel S. Nicolai, espicope; 6 S. Valeri, e.m.; 7 S Dorotheae. mar.; 8 S. Georgi; 9 S. Catharinae v. mar.; 10 S. Aurelia; 11 S. Constantiae: v. mar.; 12 SS: Mil. Virg. Mar.; 13 S. Valentini, m.; 14 S. Anthoni, er.; 15 S. Aqviliae. v. m.; 16 S. Rvfini. m.; 17 S. Avreliae. v.; 18 S. Serviliani: mar.; 19 S. Donati. m.; 20 SS: MM: Thebeorum.

Rechterkant:

1 S. Ivsti ma.; 2 ... enti; 3 onleesbaar; 4 S. Favtinae vir. m.; 5 S. Vrsvlae ma.; 6 S. Fidei; 7 S. Pii mar.; 8 S. Sestiliae v. ma; 9 S. Favsti ma; 10 S. Barthoi: ap.

Linkerkant :

1 S. Beatricis v. mar; 2 onleesbaar; 3 S. Theodori m.; 4 S. Valerii: ma; 5 S. Huberti epi.; 6 S. Severi mar; 7 S. Fotrunae; 8 S. Cornelii pp. ma; 9 S. Bassii mart.; 10 S. Leonardi ep.

Achterkant :

in het kruis : geen; inde cirkel : Pars omniu Mart. reliq.; 2 S. Margaretae v. ma.; 3 S. Iovini mar.; 4 S. Bernardi; 5 S. Bartholomii; 6 onleesbaar; 7 S. Agathae v. mart.; 8 S. Bonifatii mart.; 9 S. Celestini: mar; 10 S. Martini ep.; 11 S. Birtrudis; 12 S. Dionisii ep. mar.; 13 S. Anastasiae v. mar.; 14 S. Agapiti; 15 S. Florenti. mar.; 16 SS: Mil: Virg: MM:.

De kollega's Eddy Muylaert en Filip Boone leverden kostbare hulp voor de opstelling van deze namen. Tekening en formaat van de reliekschrijven bevinden zich in de dokumentatiedienst van de Bibliotheek.

7. Na en naast dit bezoek en onderzoek ter plaatse zal de belangstellende in de toekomst zich verplicht zien in hoever de volksdevotie gebonden is aan devotieboekjes en specifieke gebeden. Hier vindt men twee weinig gekende uitgaven en een tekst, die berusten in de verzameling van het Ruusbroecgenootschap te Antwerpen. **GEESTELYK VERTREK** ofte **GODVRUCHTIGE OEFENINGEN**

Voor een Dag van idere Maend; *Met eene bezondere Deugd daer aen betrekkeyk;* Voor vier naer-een-volgende Jaeren. *Op nieuws overzien.* Tot Gend, By J. Begyn, Boekdrukker en Boekverkooper, op d'Appel-Brugge in den Engel. 1810.

Doorgedreven archiefonderzoek zal zonder twijfel het bestaan van Allerheiligen-devotie in andere lokaliteiten aan het licht brengen, b.v. voor Zingem, in de buurt van Nederzwalm, de stichting van een "kapelnij ter ere van Onze Lieve Vrouw en alle heiligen" in 1358. Zie M. DIERICKX, s.j.

Geschiedenis van Zingem. Antwerpen, 1960³, 80.

E. CLAES, *Pastoor Campens zaliger.* Antwerpen, 1941², 12-13.

Voor de IKONOGRAFIE van Alle Heiligen is in eerste instantie een raadpleging van de steekkaarten in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Jubelpark 1 te Brussel vereist. Dokumenten en kunstwerken in verband daarmee treft u aan in Westerlo, Brugge, Bisschoppelijk Seminarie en belangrijk schilderij in de St.-Walburggakerk, Antwerpen Museum Mayer van den Bergh, Plantin-Moretus museum, Brussel M.S.K., K.B. Tongerlo, enz.

B. KNIPPING, *De ikonografie van de contra-reformatie in de Nederlanden. Deel II. Hilversum, 1940, 194, 299.*

E. KIRSCHBAUM, *Lexicon der Christlichen Ikonographie.* Rom, Freiburg, Bazel, Wien, 1968, Band I, kolom 101-104: Allerheiligenbild.

L. REAU, *Iconographie de l'art chrétien.* Paris, 1959, 1283-1285.

Gerard SIMONS & Renaat VAN DER LINDEN.

BOEKBESPREKING

Drie kunstboeken over heiligen en bidprentjes

Jan BAUWENS & Prof. em. dr. K.C. PEETERS, **Het Œuvre van L.J. Fruijters en een Jaar met Sanctjes van L.J. Fruijters**. Aurelia Books, Brussel, 1974.

Karel VAN DEN BERGH, **Bidprentjes in de Zuidelijke Nederlanden**.

Aureliae Folklorica nr. 2. Met een inleiding van Jan Bauwens.

Aurelia Books, Brussel 1975. 272 buitentekst-illustraties.

J.A.J.M. VERSPAANDONCK, **Het Hemels Getijdenboek**. Gooi en Sticht, B.V., Hilversum & Unieboek, Deurne, 1975, 132, 356 ill.

We hebben er de voorkeur aangegeven drie boeken onder één noemer samen te brengen, eerder dan aan elk een afzonderlijke recensie te wijden. Ze behandelen haast gelijktijdig santen in de hemel en overledenen op weg naar de hemel.

Een uitgever bezorgt u normaal een genaaid of een ingebonden boek. Jan Bauwens biedt met de zaak Aurelia Books Brussel een tweeledige publikatie, "Het Œuvre van L.J. Fruijters" van hemzelf, en "Een Jaar met Sanctjes van L.J. Fruijters" van Prof. em. dr. K.C. Peeters in een keurig versierde cassette: een tekst van honderd vierendertig blz. en vijftig santjes, tweeënveertig veelkleurig en acht in zwart, zoals de oorspronkelijke druk, als losse inlegbladen naast elkaar.

Wetenschap en kunstzin gaan hand in hand.

Jan Bauwens behandelt drie punten: **Antwerpen en de devotieprent. Beschouwingen rond Fruijters en diens werk. Inventaris van het gegraveerde werk.**

Het eerste deel verklaart hoe en waarom Antwerpen „een absoluut monopolie had op het gebied van de devotieprent” gedurende anderhalve eeuw. De invloed van de Tegenhervorming, de St.-Lukasgilde en de fantastische produktie en industrie die duizenden prentjes op de markt brachten, komen vrij uitvoerig aan bod. Het tweede hoofdstuk behandelt

de familie, het leven en het werk van Fruijters, zijn rol in de gilde, zijn faam en produktie. Losse bedenkingen rond de prentjes raken de formaten, de bestemming en het gebruik, de verkoop in een winkel, de uitgave op eigen risico, de kunstwaarde en ongelijke produktie, de kronologie en wisselende handtekening. Enkele van deze punten behoren tot het kunsthistorisch standpunt of brandpunt.

Het derde deel schikt een inventaris van het werk, zoals het in vijftiwintig fondsen en verzamelingen berust. Voor meer dan zevenhonderd prenten krijgen we volgende elementen: **titel, afmetingen, type van ornamentiek** (achtenveertig types), **bondige beschrijving, handtekening, bewaarplaats, grondstof en kleur(en)**. Bij geschreven aantekeningen is aangestipt of het om een eerste kommunie of om een overlijden gaat. Dit deel omvat volgende schikking: santjes, af-laatprentjes e.d. (516 nummers): aan Fruijters toeschrijfbare santjes (70); rijmgebeden en gebeden (44); boekverluchtingen (56); ex-libris, wapenschilden e.d. (22); portretten (4); profane onderwerpen (27). Drie alfabetische registers: van de opschriften, de heiligen, bijbelse figuren of allegorieën, en van personen leveren een uitstekende informatie voor vorsers.

Voor een auteur, drukker en uitgever stellen zich immer vragen en vraagtekens i.v.m. illustratie. In dit geval geschiedt het niet. Vijftig prenten zijn als

oorspronkelijke parels op een los, stevig vouwblad bevestigd, op een zwarte achtergrond. Voor elke prent leverde prof. Peeters hagiografische en volkskundige elementen. Jan Bauwens tekent bondig de manier van voorstellen en de attributen aan. **Jammer** genoeg zijn er een paar feilen ingeslopen. De inhoud van de jaarkalender vermeldt voor vier oktober Theresia; in werkelijkheid krijgen we Theresia van Avila op vijftien okt.; voor Donatus van zeven oktober zien we in diens plaats Donatianus op veertien oktober.

Twee auteurs hebben door tekst en illustratie één vooraanstaand artiest op de voorgrond gebracht en hebben aan zijn hand vijftig heiligen in glans en glorie te voorschijn getoverd.

Jan Bauwens verstrekt in de Aurelia Books een nieuwe titel **AURELIA FOLKLORICA** en biedt als nr. 2 **Bidprentjes in de Zuidelijke Nederlanden van Karel van den Bergh**. L.J. Fruijters is klaarblijkelijk nr. 1 geweest zonder het te beseffen.

De inhoud kan een vertekend beeld ophangen voor en door het aantal blz.: tweeëntachtig. In werkelijkheid zitten tussen blz. achttien en negentien 146, en tussen blz. vijftig en eenenvijftig 147 tot 272 illustraties ingenaaid.

Jan Bauwens schrijft een Inleiding van blz. I tot VIII en schetst dit werk in de ontwikkeling van de bidprentjes, van bij de (Haarlemse) Klopjeswereld tot de jongste uitgaven.

Karel van den Bergh handelt eerst over de **Benamingen**, het **Ontstaan** en de **Verspreiding**. Guido Gezelle gaf een rijke reeks namen aan. Een dialectisch onderzoek in 1943 bewees, dat twee benamingen overheersen: "doodsantje" en "doodsbeeldeke". De splitsing trekt doorheen Oost-Vlaanderen van noord naar zuid. De geboortetijd dateert omstreeks 1600-1650, valt samen met de doorbraak van de Contra-Reformatie.

De verspreiding is werkelijk heel anders in het noorden dan in de zuidelijke Nederlanden. Wij moeten afrekenen én met een taalbarrière én een sociale barrière, in de afstand van de verfranste burgerij en de gewone lieden. "Na 1775 duiken er enkele op tot het einde van de eeuw, alles bijeen geen dertig: tienmaal minder dan in Nederland Ze zijn bijna alle uit Antwerpen". De **Ikonografie** krijgt duidelijke trekken na 1800. Tevoren waren weinig prentjes voor dodenherdenking ontworpen. Als soorten onderscheidt de auteur in de overstelpende produktie: knekel-, kerkhof-, aflaat-, "Ars Moriendi"- en portretbidprentjes, met een diepgaande ontleding en beschrijving. Numeriek behoren de aflaatprentjes tot de meest verspreide, maar het onderwerp laat geen ruime verscheidenheid toe. De **Tekst** op de doodsbeeldens weerspiegelt de naam van "bidprentje": een oproep tot gebed, tot deelname aan misoffers, tot kommunie, tot goede werken, herdenkingen, waarschuwingen, In memoriam-teksten, nevenfuncties. **Materiële Gegevens** als sterftijd en plaats, omstandigheden en doodsoorzaak, begrafenis en personalia leggen getuigenis af van modetendenz en tijdstippen. De **Produktie** behelst technieken, ateliers, vormgeving, commerciële drukken en gelegenheidsuitgaven, en werpen licht op bepaalde plaatsen en censuur en stijl. Het Bidprentje of doodsantje leeft van en met en door de dood. Dit zo variërend dokument is een vaste faktor in ons volksleven. Het tekent de mens in zijn armoede en rijkdom, met titels allerlei, met ongelooflijk talrijke elementen. Het pronkt in verzamelingen en familiealbums. Karel van den Bergh heeft door een grondige studie de grote betekenis van dit kostbaar kleinood machtig ontleed en bewezen.

J. A. J. M. Verspaandonck bundelt in Het Hemels Prentenboek een gedegen Inleiding met een ongewoon rijk en kunstzinnig illustratiemateriaal: achten-

zestig veelkleurige en tweehonderd achtentachtig wit-zwart afbeeldingen. Een tentoonstelling **Devotie en Bidprentjes vanaf de 17e tot in het begin van de 20e eeuw** in het bisschoppelijk museum te Haarlem en in de universiteitsbibliotheek te Nijmegen ligt aan de basis van deze publikatie. De auteur behandelt vrij bondig vele punten: de legende van de kaartenschilder — speelkaarten waren "des duivels prentenboek" — die alleen IHS nog zou tekenen, het ontstaan van de devotieprentjes, in en buiten de kloosters, de manier van drukken omstreeks 1400 langs allerlei technieken tot op heden, de Antwerpse prentjes als "hemels prentenboek", de graveurs en hun relaties met het buitenland, een uitweiding over Kevelaer omdat prentjes ook op bestelling werden gemaakt, het vraagstuk van de oorspronkelijkheid, de handel in koperplaten die daar rechtstreeks verband mede houdt, de rol van kloosterzusters, begijnen en klopjes, de voorstellingen op de santjes, de heiligen met hun attributen en het leven van Jezus, het embleem met de versvorm, de vroegste echte bidprentjes, de kinderbidprentjes, de doodsprentjes, de parallele ontwikkeling van het bid- en devotieprentje se-

dert 1910. U ziet, dat een inleiding van bij de twintig bladzijden alle punten aanraakt, maar vanzelfsprekend niet uitdiept. De geschiedenis en de belangrijkste punten worden voor een deel door elkaar geweven. Dé strakke, strenge lijn heerst er niet. Hetzelfde geldt voor de afbeeldingen, keurig en kleurig. De kantlijn bevat ikonografische elementen en zonder regelmaat de naam van de artiest. Factoren als fonds en afmetingen ontbreken. In de overvloedige illustratie treft u zeldzaam materiaal: dubbele prentjes (nr. 50 en 56?), de Urenwijzer van het lijden Christi, (84), duivelsuitdrijving door Jezus (32).

De drie uitgaven tonen overeenkomsten en contrasten. Nummer 1 betreft één artiest met zijn tijdsverband en vijftig kunstreproducties. Boek 2 behandelt doodsaantjes of -beeldekens in hun ruimste verband met een lijst van de voornaamste ateliers. Telkens een eenheid en veelheid. Boek 3 schikt veelheid in en rond de prent. Driemaal gaat het om artiesten en hun werk, in de gebondenheid van tijd en volk.

Renaat van der Linden

BIBLIOGRAFIE

In het Mededelingenblad "Volkskundige Kroniek" van de Kon. Bond der Oostvlaamse Volkskundigen, 11e jaargang nr. 5 en 6, 1976, zijn volgende bijdragen verschenen:

- R. van der Linden. — Basketbal en symbool, Pelikaan in 1977!, p. 6.
- R. van der Linden. — Feestmenu van een bakkersgilde op deegroller (Zottegem) 1968-69, p. 7.
- R. van der Linden. — Stripverhaal en T.V. — Willy Vandersteen, Marc Sléen, Jef Nys, Asterix, p. 8.

KONINKLIJKE BOND DER OOSTVLAAMSE VOLKSKUNDIGEN

Vereniging zonder winstoogmerk

De Bond geeft "Oostvlaamse Zanten" uit, schrijft ten laste van zijn Alfons de Cockfonds tweejaarlijks een prijsvraag over volkskundige onderwerpen uit, organiseert voordrachten, tentoonstellingen, is in 1968 gestart met een Kantwerkstersklub Sint-Katelijne die kursussen in kantwerk organiseert.

Raad van Beheer van de Bond : erevoorzitter : Edm. Boonen; voorzitter : Lic. R. van der Linden; ondervoorzitters : Lic. M. Daem en G. Weze; sekretaris : M. Broeckhove; penningmeesteres : S. Van de Velde-Smet; leden : Lic. M. De Man-Verbeeck, H. Depoorter, M. De Puydt, Dr. J. De Vriendt, Dr. R. Haeseryn, G. Hebbelynck, A.G. Homblé, Lic. L. Hoste, Lic. E. Muyllaert, G. Rouquart, R. Ruys, R. Tondat, F. Van Bost, Prof. Dr. P.J. Vandenhoute en Lic. R. Van de Walle.

Kommissie voor volkskundige enquêtes : voorzitter : Lic. R. van der Linden; leden : M. Broeckhove, Lic. M. Daem, Dr. R. Haeseryn, A.G. Homblé en G. Weze; adviseurs : Dr. H. Arens en Lic. A. Van den Kerckhove.

Kommissie voor feesten en reizen : voorzitter : G. Weze; leden : M. Broeckhove, M. De Puydt, Dr. R. Haeseryn en F. Van Belle.

Kantwerkstersklub Sint-Katelijne : voorzitter : G. Weze; lesgeefster-monitrice : Mevr. Van Dijck; dames-lesgeefsters : De Schrijver, De Smet, Lejeune, Peeters, Pintelon en Van Poeck-De Knijf.

De Bond beheert het Gentse Museum voor Volkskunde dat de Bond in 1927 in het voormalige Museum voor Oudheden, Lange Steenstraat heeft gesticht en dat in 1962 naar het Kinderen Alyns-hospies, Kraanlei 63 werd overgebracht met een beheerkommissie samengesteld uit vertegenwoordigers van het Stadsbestuur van Gent en van de Bond.

Beheerkommissie Museum voor Volkskunde : erevoorzitter : Edm. Boonen; voorzitter : G. Weze; ondervoorzitter en konservator : Dr. R. Haeseryn; sekretaris : M. Broeckhove; penningmeester : G. Hebbelynck; leden : Lic. M. De Man-Verbeeck, H. Depoorter, M. De Puydt, Dr. J. De Vriendt, A.G. Homblé, Lic. L. Hoste, Lic. E. Muyllaert, G. Rouquart, R. Ruys, R. Tondat, F. Van Bost, Prof. Dr. P.J. Vandenhoute, Lic. R. van der Linden, Lic. Van de Walle, A. Vandewege en Dr. G. Van Severen.

Dagelijks bestuur en aankoopkommissie van het Museum voor Volkskunde : voorzitter G. Weze; ondervoorzitter en konservator : Dr. R. Haeseryn; sekretaris : M. Broeckhove; penningmeester : G. Hebbelynck.

(Vervolg van tweede blz. van de kaft)

32. **Kantwerkstersklub St.-Katelijne** - Kursus Stropkant 2e leerjaar : 200 F + 10 F porti.
33. **Kantwerkstersklub St.-Katelijne** - Kursus Cluny : 200 F + 10 F porti.
34. **Huldebetoon E.H. Gabriel Celis** gevolgd door zijn Bibliografie samengelezen door F. VAN ES. 1954, 20 blz., 1 ill. Prijs : 50 F (leden 38 F) + 8 F porti.
35. **Voorzitter F. Van Es** ter ere. Huldebetoon en Bibliografie. Inleiding « De Wals der Zestigjarigen » door Prof. Dr. P. DE KEYSER. 1954, 24 blz., 1 ill. Prijs : 50 F (leden 38 F) + 8 F porti.
36. **Ndl. Volksk. Bibliografie**. Deel XVI Oostvlaamse Tijdschriften (1823-1960) door N. POBLOME, Antwerpen 1973; LXXI + 354 p. Prijs : 450 F (leden 360 F) + F porti.
37. **Cikorei** door Lic. R. VAN DER LINDEN (nr. XXXIII v. Uitgaven Kon. Bond...) 1973, 48 blz., 1 kaart, rijk geïllustreerd. Prijs : 80 F (leden 55 F) + 8 F porti.
38. **De Gentse Kant** door M. BROECKHOVE, met uitleg door Mevr. L. VAN DIJK-VANHOOREN (résumé en français) (nr. XXXIV v. Uitg. Kon. Bond...). 1973, 36 blz., 12 ill. Prijs : 105 F (leden 85 F) + 10 F porti.
39. **Kantwerkstersklub St.-Katelijne** - Kursus Russische en Moderne kant. Prijs : 200 F + 10 F porti.
40. **Votiefschilderijen en Mirakelboek van Kapelletje Schreiboorn te Gent**. door M. DAEM, 1975, 142 blz. quarto, 80 ill. waarvan 30 in vierkleurendruk, met Frans, Engels, Duits en Italiaans résumé. Prijs 1850 F + 50 F verzending.

Elk bedrag vooraf storten op postrekening nr. 000-0096946-43 van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen. Gent.

REEKS : UITGAVEN VAN HET MUSEUM VOOR VOLKSKUNDE

1. **Uit de geschiedenis van het Saffarke of Kogelflesje** (mit einer d. Zusammenfassung) door M. VAN WESEMAEL. Prijs 40 F + 6 F verzending.
2. **Gents Erfgoed. Het Patershol, pentekeningen en schilderijen van Gilbert BOERJAN**, met inleidingen door Lic. R. VAN DER LINDEN en G. WEZE. 1975, 60 blz. quarto met 43 blz. illustratie. Prijs 180 F + 10 F verzending.

Elk bedrag vooraf storten op postrekening nr. 000-0112781-67 van Museum voor Volkskunde te Gent.

(Zie vierde bladzijde van de kaft)

UITVERKOCHT zijn: Herdenkingsalbum Alf. de Cock - Het Stroodekkersbedrijf door Cl. Trefois - Lodewijk De Vreese Bibliografische studie - De Plattegrondsvormen van z.g. Frankische Boerderijtypen en hun geografische Verspreiding in ons Land, door Cl. Trefois - De Draak van het Belfort van Gent in de Folklore, door Cl. Trefois - De Tinnepotgieterij te Gent, door J. Boes - Galerij van Gentsche Typen, door E. Andelhof - De Magie van het Poppenspel, door F. Van Es en anderen - Devotie tot de Heilige Donatus, door M. Broeckhove - Sint-Kristoffel, Legendes, Verering, Verspreiding, door R. van der Linden - Kinderspelen en Liedjes uit het Land van Dendermonde, door Mevrouw L. Bataille-Hiel - Leerknappen in de kunstambachten te Gent 14e en 15e eeuw, door M. Daem - Register op G. Celis: Volkskundige Kalender ..., door F. M. Olbrechts - De Groei en Bloei van de Arteveldefiguur in de Vlaamse Volksziel, door J. Vermeulen - Bijdrage tot de volkskunde van Moerzeke, door J. Laureys - Vrolijke Doodsbrieven vol humor en gal, door R. van der Linden en G. Simons - Duiventorens in Oost-Vlaanderen, door O. S. Depraet - Waasch Sagenboek, door F. Van Es - Weerkundige Volkskalender van het Vlaamse land, door M. Broeckhove - Wetterse Typen, door A. Van Durme - Het Hospies der Kinderen Alijn door E. Luykx - Jan De Lichte door G. Simons - De Wetterse Reuzen, door Lic. M. Daem - De levende Folklore van het Gewest Balegem, door M. Broeckhove - De 78ste Rattenschieting te Zaffelare, door Lic. M. Daem.

Lidmaatschap Bond Oostvl. Volkskundigen: vanaf 1975 Jaarlijkse bijdrage gewoon lid: 300 F; gezinslid: 100 F (zonder tijdschrift); gepensioneerde: 250 F; beschermend lid: 500 F; steunend lid: 1000 F (B.T.W. steeds inbegrepen).

Abonnement op Oostvlaamse Zanten voor niet-leden (bibliotheken, instellingen, boekhandel, verenigingen, enz.): 350 F (B.T.W. inbegrepen); buitenland: 400 F per jaargang.

De v. z. w.

NOORDSTARFONDS

steunt Oostvlaamse Zanten.

HET NOORDSTARFONDS

is de kulturele stichting

van de Vlaamse verzekeringsmaatschappij

DE NOORDSTAR EN BOERHAAVE

Groot Britanniëlaan, 121, Gent.